

OBDOBJE GROSISTIČNIH TVRDK (1820—1870)

JOZE SORN

UVODNA POJASNILA

Ko so leta 1815 Avstrija, Prusija, Rusija in Anglija končno zmagale v vojnah proti Napoleonovi Franciji, sta zajela tudi Avstrijo spet mir in stabilnost, čeprav je bil to Metternichov mir in svetoalianska stabilnost. Neposredno po koncu vojn, torej že tako ali tako po letih depresije, se je najprej pojavila huda kriza; okoli 1820 je bila v glavnem premagana in z nastopajočo konjunkturo se je ponovno pričel kopičiti denar v rokah določenega števila kapitalistov. Imenovali so jih grosiste, lastnike grosističnih tvrdk.

Kaj je in kako širok je pojem grosističnih tvrdk v tej razpravi, v čem je njihova gospodarskozgodovinska pomembnost in zakaj sta izbrani prav citirani letnici za mejo obdobja njihove dejavnosti? Prvotno je bil ta pojem zelo ozko določen: grosist je bil sleherni podjetnik, pridobitnik, ki je bil član »gremija grosistov« (Gremium der Grosshandlungshäuser), ustanovljenega leta 1776, torej še v terezijanskih časih. Izkazati je moral le za 30.000 fl osnovnega kapitala, po letu 1804 kristjan 50.000 fl, izraelit (= jud) pa 60.000 fl.¹ Ta definicija je za nas preozka. Mnogi so premogli tolikšno glavnico, ne da bi bili člani gremija; po drugi strani je pa gotovo bilo nekaj članov gremija, ki niso opravljali funkcije, kakršno bom takoj opisal. Zlasti zunaj poglavitnih mest, torej »na podeželju«, je bilo članov gremija zelo malo ali nič, a so tamkajšnje tvrdke opravljale podobno funkcijo kot v velemedstih grosisti. Zato moramo danes pojem grosistične tvrdke sprostiti, razširiti.²

Z besedo »grosist«, »grosistična tvrdka« je mišljena v tej razpravi vsaka posamezna tvrdka, javna trgovska družba ali komanditna družba, ki je proti koncu XVIII. stoletja, zlasti pa v prvi polovici XIX. stoletja nakopičila, akumulirala kot rezultat svoje osnovne gospodarske dejavnosti — na primer veletrgovine, špedicije, industrije, komisije — večjo količino prostega kapitala. Ker so tako posamezniki kot država pogosto potrebovali znatne vsote denarja, so grosisti radi posojali svoj prosti kapital komur koli. Veliko povpraševanje po kapitalu se je pojavilo zlasti v predmarčni dobi (1815—1848) in ker takrat še ni bilo javnih bank, so prav grosisti privzeli funkcijo privatnih bankirjev. Nekateri so kaj kmalu prenesli težišče svoje aktivnosti sploh v bančne posle. *Vodilna historična vloga grosističnega kapitala*

je bila potemtakem v tem, da je zlasti v predmarčni dobi fungiral kot bančni kapital in se tudi sam močno angažiral v industriji. Seveda so obstajali grosisti že precej pred predmarčno dobo in še po njej, toda pred njo še ni bilo mnogo industrije in neizmerne povpraševanja po kapitalu, po njej pa je naraščajoče število javnih bank pričelo utesnjevati aktivnost grosistov, dokler je ni docela zamenjalo.

Največ grosističnih tvrdk v naši bližini je bilo na Dunaju in v Trstu. Na Dunaju je bilo leta 1847 samo članov gremija kar 92 po številu. Na slovenskem narodnostnem ozemlju kot vmesnem ozemlju med Dunajem in Trstom je bilo grosistov znatno manj in član gremija ni bil nihče. To je bila posledica pomanjkanja kapitala, kar je bila spet posledica konkretnega historičnega razvoja v desetletjih pred predmarčno dobo. Zato je razumljivo, da so velemedstni grosisti pričeli sčasoma »vdirati« na to vmesno ozemlje in ga osvajati. Toda tako velemedstni grosisti — člani kot »podeželski« grosisti — ne člani so opravljali isto funkcijo: bili so privatni bankirji in ustanavljali so industrijo. Razlika med njimi je bila le v dimenzijah: tam milijonarji, tu kvečjemu stotisočaki, tam skupina, tu skupina.

Zaradi konkretnih naravnih in historičnih pogojev je imela določena skupina grosistov precej podobne interese in skupne poteze dejavnosti. Za dunajske grosiste na primer je bilo zelo značilno, da so posojali ogromne vsote denarja državi in zemljiški aristokraciji, da so se na široko angažirali v gradnjo železnic, ter da so odprli vrata francoskemu Crédit Mobilieru in z njim sodelovali. V manjši meri so sodelovali pri investicijah v sladkorno industrijo, premogovništvo in železarstvo. — Tržačani so dominirali v pomorski trgovini, v zavarovalništvu in v organiziranju Avstrijskega Lloydja; precej so še sodelovali v tekstilni in sladkorni industriji ter premogovništvu. — Naši domači grosisti so, seveda v mejah slovenskega narodnostnega ozemlja, obvladali veletrgovino z deželnimi pridelki in usnjem, postavili na noge industrijo papirja in izdatno posegali v rudarstvo in fužinarstvo. Posojali so tudi manjše kapitale.

Vsa ta dejstva so podana v razpravi zelo zgoščeno, celó naštevajoče, vendar verjetno še pregledno. Podrobna raziskava gospodarskega lica predmarčne dobe je namreč téma, ki zahteva daljši tekst.

1. DUNAJSKI GROSISTI

a) Privatni bankirji

Tvrdba *Arnstein & Eskeles* je bila utemeljena že leta 1787. Adam Isaac Arnstein je bil veletrgovec, Bernard Eskeles pa bančnik mednarodnega formata. Državni bankir je bila firma od 1807 dalje. Najbolj je slovela v letih po 1840, ko sta jo vodila Daniel Bernard baron Eskeles in Ludvik baron Pereira-Arnstein (ta, ki je bil tudi švedski generalni konzul na Dunaju, je znan še po tem, da je maja 1842 prejel petletni privilegij za izum nove konstrukcije ogrodka za lokomotive in vagone, ki je omogočila voziti tudi zelo majhne krivine).³

Nič manj ni bilo znano ime tvrdke Sina. Jurij Simon Sina († 1822) je prišel v Avstrijo iz Grčije. Bil je torej tujec kot toliko drugih vodilnih mož gospodarskega in političnega življenja takratne Avstrije. Obogatel je z uvozom in izvozom iz dežel, ki so bile pod turško nadoblastjo. Njegov sin *Simon Jurij Sina* (r. 1782) je pripeljal hišo na višek bogastva. Dolgo časa je veljal za največjega avstrijskega uvoznika tobaka, zlasti še po letu 1826, ko se je vključil tudi v ogrske tobačne posle.

Bratje Geymüller so ustanovili tvrdko *Geymüller & Comp.* leta 1805. Pozneje so zasedli odlična mesta v mnogih podjetjih in Johann Heinrich je bil do propada firme celo direktor avstrijske Nacionalne banke (iz iste družine je znana Klara baronica Geymüller, ki je bila lastnica gospostva Holtenburg v Spodnji Avstriji in je tu imela tovarno svilenih tkanin že v letih pred 1845). Vodilno mesto baronov Geymüllerjev so zasedli okoli 1841 Simon J. Sina, Arnstein & Eskeles in v manjši meri tvrdka *Stametz*, ki jo je vodil trgovec Johann Meyer (obogatila se je z izvozom soli iz Wieliczke in z uvozom tobaka). Firma *Stametz & Coith* se je že leta 1825 potegovala — čeprav zaman — za privilegij, s katerim bi ona edina smela vzpostaviti parniško zvezo med Trstom in Aleksandrijo. V letih pred 1845 je imela tvrdka I. H. *Stametz & Comp.* tudi bombažno predilnico pri Bunzlauu.⁴ Med manjše grosiste štejemo tvrdko Biedermann, ki jo je utemeljil Mihael Lazar, najprej juvelir, potem trgovec z volno in suknarnar, od 1808 dalje tudi bankir. Vsekakor se mora omeniti še veletrgovec *Leopold Wertheimstein*, eden izmed dveh prokuristov tvrdke Rothschild, ker je pomemben za našo gospodarsko zgodovino, čeprav je v avstrijskem merilu veljal za »manjšega« finančnika. Isti skupini menjalcev so pripadali še *Neuwall*, *Löwenthal*, *Schnapper*, Hermann Todesco in drugi. Todesco je bil še lastnik bombažne predil-

nice; v tem svojstvu je prejel 1832 triletni privilegij za izboljšavo krtačnega stroja v predilnicah. Leta 1846 je bilo dovoljeno njegovemu nasledniku Maxu Todescu, tudi grosistu, povečati to predilnico.

Vse te firme je pustila daleč za seboj hiša Rothschild.⁵ Rothschildi izhajajo iz Frankfurtu na Maini, kjer so prebivali že v XVI. stoletju (v tisti hiši geta, ki je imela nad vrati rdeč ščit; družini so zato rekli »Zum rothen Schild«). Močneje se je uveljavil šele Meyer Amschel (1744—1812), pravi utemeljitelj tvrdke »*M. A. Rothschild in sinovi, Frankfurt*«. Njegovi ženi je bilo ime Gutele Schnapper. Sinovi so bili tile: Prvorojenec Amschel Meyer (1773—1835) je ostal v Frankfurtu in je po očetu vodil menjalnico dalje; drugi sin *Salomon Meyer* (1774—1855) je preko Berlina prišel 1820 v Avstrijo in se naselil na Dunaju (formalno je postal »samostojen« šele 1848; do takrat je bil zgolj član frankfurtske firme); Nathan Meyer (1777—1836) je odšel v London; pretežno v Neaplju se je zadrževal Karl Meyer (1788 do 1855); Pariz za prestolnico si je izbral Jacob Meyer (James, 1792—1868). Za nas sta posebno važna Salomon Meyer in njegov sin *Anselm Salomon* (1803—1874), bankir in delničar. Bratska petorica je zavzela visoka mesta gospodarskega sveta takratne Evrope. Dobro znani so bili tudi v diplomatskih in političnih krogih mnogih držav. Tako se je Karl M. Rothschild, prijatelj avstrijskega kanclerja Metternicha (tudi pri Karlu si je ta rad sposojal večje vsote denarja za svojo privatno rabo), zadrževal o priložnosti kongresa svete alianse 1821 nekaj časa v Ljubljani in od tod odpotoval v Neapelj po opravkih. Ko je Avstrija februarja 1836 vzpostavila neplačan generalni konzulat v Frankfurtu na Maini, je cesar imenoval na to mesto Anselma S. Rothschilda.⁶ Lionela N. Rothschilda, šefa londonske menjalnice (sina Nathana M. Rothschilda), provizoričnega generalnega konzula, pa je povzdignil avstrijski cesar avgusta 1839 na stopnjo resničnega neplačanega avstrijskega generalnega konzula v Londonu.⁷

Dunajski grosisti so prosilcem posojali zelo visoke vsote.⁸ Leta 1839 je dala tvrdka Melchior Steiner in nečaki (prišli v Avstrijo iz Švice in so najprej imeli tovarno; pozneje so se usmerili še v bančne posle) Ivanu grofu Batthianyju vsoto 600.000 fl, Antonu grofu Waldsteinu 1.700.000 fl. Steiner je sploh posodil v 20 mesecih kar 4.300.000 fl. To je povzročilo njegov propad. Ker je bil v ozki zvezi z Geymüllerjem, je potegnil za seboj tudi njega. Leta 1836 je posodil Rothschild vojvodi iz Luce 800.000 fl z jamstvom

avstrijske države; osem let pozneje so istemu vojvodi posodili večjo vsoto Rothschild, Sina, Arnstein & Eskeles. Tvrdka Geymüller & Comp. je mogla še 1844 posoditi 140.000 fl Alojzu knezu Kaunitz-Rietbergu, Filipu grofu L. Saintgenois pa Steiner 1.000.000 fl, knezu Antonu in grofici Tereziji Palfy zopet Arnstein & Eskeles 2.475.000 fl. Od 1838 dalje so si sposojali denar — to je treba poudariti — tudi industrijci: trumauska bombažna predilnica si je sposodila pri Stametzu, dunajski vodovod pri Sini (240.000 fl), železnar grof Henckel-Donnersmarck (po poreklu iz Beuthena) pri Rothschildu, Sini, Arnstein & Eskelesu 1.125.000 fl. Ko je pričelo prehajati v industrijo med 1842 in 1847 tudi visoko plemstvo, se je marljivo obračalo po posojila na M. L. Biedermanna, S. H. Stametza, Sino, Arnstein & Eskelesa, Rothschilda in druge grosiste. Nadaljnja specialna posojila bom še navedel v besedilu razprave.

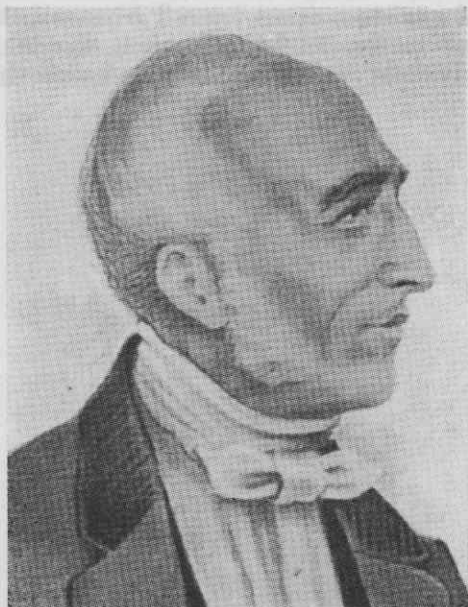
b) Graditelji železnic in lastniki premogovnikov

Leta 1825 je bila ustanovljena železniška družba, ki je zgradila konjsko železnico od Gmundena preko Linza v Budějovice.⁹ Vozila je salzburško sol na Česko in posredovala osební promet. Najvažnejši delničarji te družbe so bili Geymüller, Sina in Meyer-Stametz. Ko je spoznal naravnost revolucionarni pomen železnic, je k tej družbi pristopil 1833 tudi S. M. baron Rothschild. V začetku marca 1836 je prejel tudi on privilegij za zgraditev železniške proge na parni pogon Dunaj—Bochnia [Galicija]. Ko je že vedel, da bo dobil privilegij, je februarja osnoval provizorični odbor, ki so ga sestavljali Samuel Biedermann, Daniel baron Eskeles, baron H. Geymüller, baron Sina, Leopold Wertheimstein in drugi. Propagiral je ustanovitev delniške družbe in subskripcijo delnic. Sredi decembra se je konstituirala naslednja direkcija za tako imenovano Severno železnico: S. M. Rothschild, Biedermann, Geymüller, *Matevž Rosthorn*, Wertheimstein. Tej železnici je 1841 posodil Rothschild 1.400.000 fl, 1844 pa 1.050.000 fl.

Splošno znano je bilo, da veljata tvrdki Arnstein & Eskeles in Sina za dunajska nasprotnika Rothschilda in za simpatizerja s francoskim kapitalom. Zato nas ne preseñeča dejstvo, da je kmalu za Rothschildom prosil in januarja 1838 tudi prejel Sina dovoljenje za gradnjo raznih prog, tudi za podaljšek Severne železnice v jugovzhodni in južni smeri. Dela pri tej Južni železnici [Dunaj—Trst] je nato sicer nadaljevala država sama, a še pred njeno dograditvijo

je dala oktobra 1854 tvrdkama Arnstein & Eskeles in Sina ter Ernestu Andréju iz Pariza, zastopniku določenega števila francoskih kapitalistov, tako imenovano »predkoncesijo« za graditev več železnic ter nakup premogovnikov, fužin, državnih imenj in gozdov. Skupščina francoskih interesentov v Parizu je sklenila decembra 1854 sprejeti koncesijo z določenimi spremembami in dati Danielu Eskelesu, Simonu Sini, Isaacu Péreiru, predsedniku bančne družbe »Société Générale de Crédit Mobilier« v Parizu, in njenemu zastopniku z imenom Rafael vojvoda Galliera, polномоčje, da smejo nadaljevati pogajanja z avstrijsko vlado. Končno je bila 23. septembra 1858 Južna železnica prodana privatni družbi. Koncesijsko listino je podpisal v imenu države tudi minister Bruck, za kupca pa praški grosist Leopold Lämél, Anselm Rothschild, Paulin Talabot, Édouard Blount, S. Laing in drugi.

Tako lastnikom parnikov, lokomotiv in industrijskih parnih strojev kot grosistom je bilo seveda že zgodaj jasno, da se pričinja z uvedbo parnega pogona tekma za lastništvo premogovnikov. Tržaška grosistična tvrdka Reyer & Schlick si je zato (in ker je tudi sicer naraščala potrošnja premoga) pridobila maja 1827 določeno število jamskih mer premogovih ležišč pri Drnišu blizu Šibenika (parniška zveza med Trstom in Benetkami je bila koncesionirana v korist Angleža Morgana že 1818!). V jeseni 1829 so se pričele zanimati za preostale zaloge drniškega premoga tvrdke Rothschild, Gey-

Anselm Salomon baron Rothschild (Iz knjige Ein Jahrhundert Creditanstalt-Bankverein, Wien 1937, str. 48/49)

müller & Comp., Stamet & Comp., Neuwall, Löwenthal, Wertheimstein, Schnapper, Sina, Arnstein & Eskeles. Družba je hotela dobiti v rudarsko last pravzaprav vso obalo Dalmacije in Istre ter dovoljenje za brezcarinski uvoz in izvoz tega premoga. Koncesija za »C. kr. izključno privilegirano Jadransko premogokopno glavno družbo« nosi datum 3. februarja 1831, privilegij pa 22. junija 1835 ter je veljal 30 let;¹⁰ glavnica družbe je znašala 1.000.000 fl. Medtem ko je 1838 družba nakopala 890 ton premoga, se je proizvodnja med 1839 in 1849 sukala okoli poprečja 4500 ton letno. Največ premoga je pridobila pri Labinu. Vse se je dogajalo prav v bližini slovenskega narodnostnega ozemlja. O naših »grosističnih« premogovnikih bo govor pozneje.

c) Prijatelji francoskega kapitala

Pristaši idej francoskega zgodnjega socialista Saint-Simona (1760—1825) so se imenovali saint-simonisti. Med drugim so zagovarjali tudi naslednjo tezo: Funkcija banke je, da da sposobnim industrijcem na voljo dovolj kapitala; zato naj banke vodijo gospodarstvo.¹¹ Ta saint-simonistična misel je vplivala na dva brata, po poreklu Škota, ki sta prišla v Pariz iz Marseilla. Pisala sta se *Emil in Isaac Péreire* (Isaac je bil v Parizu trgovec in je prejel v Avstriji leta 1838 preko opolnomočenca, milanske firme Pasteur & Giraud, privilegij za 15 let za izum posebnega postopka kondenzacije loja in drugih maščob).¹² Brata Péreire sta se resno ukvarjala z mislijo, ustanoviti v Parizu tako kreditno banko. To še toliko bolj, ker sta že imela vzor v belgijski banki, ustanovljeni

leta 1822, ki se je imenovala Splošna družba za pospeševanje nacionalne industrije (*Société Générale pour favoriser l'industrie nationale*). Péreirema je uspelo, da sta v novembru 1852 ustanovila bančno družbo z naslovom Splošna družba za mobilni kredit (*Société Générale de Crédit Mobilier*; mobilni — premični, okretni kredit, torej kredit, ki se lahko takoj angažira in kmalu vrača obresti, skratka kredit, ki se hitro »obrača«). Taka saint-simonistična misel je bila živa na Dunaju že pred tem. Že 22. decembra 1837 je predal na Dunaju svilarinar Leopold Schick iz Sechshausa načrt za ustanovitev trgovske posojilnice v obliki delniške družbe (*Actien-Gesellschaft für Commercial-Leih-Anstalt*), da bi se oživila industrija in trgovina, dne 29. novembra 1839 pa je predlagal Jožef baron Dietrich, naj se organizira avstrijska industrijska banka. Industrijci so njegovo misel podpirali, saj je baronovo vlogo podpisalo 50 industrijcev in manufakturstov.^{12a} Zakaj ni prišlo do realizacije? Morda je oponiral dunaj. grosist. kapital.

Brata Péreire sta želela ustanoviti svojo podružnico tudi na Dunaju in to kljub Rothschildovemu nasprotovanju. Želja ni bila brez stvarne osnove, ker je imel *Crédit Mobilier* zagovornike med nekaterimi dunajskimi grosisti, ki so bili Rothschildovi nasprotniki (Sina, Eskeles!), in zato, ker je delo in uspehe te pariške bančne družbe pazljivo zasledoval Karl Ludwig baron Bruck, avstrijski trgovinski minister od novembra 1848 do maja 1851 ter finančni minister od 1855 do 1860. Ta širokopotezni mož je stremel namreč za tem, da preobrazi Avstrijo iz agrarne države v državo industrijskega in denarnega gospodarstva. Veljal je za duševnega očeta avstrijske verzije *Crédit Mobiliera*.

Francoski kapital je prišel v Avstrijo zlasti po dveh poteh: po železniških in bančnih delniških družbah. Avstrijski gospodarski zgodovinarji upravičeno pišejo, da je postal s tem Dunaj podružnica zahodnoevropskega podjetništva za srednjeevropsko in vzhodnoevropsko kolonizatorstvo.¹³ Francozom so direktno ali indirektno odprli pot v Avstrijo dunajski grosisti in sicer v glavnem zato, ker jim je kljub velikim lastnim kapitalom zmanjkalo denarja za tako velika podjetja, kot so gradnja železnic in utemeljevanje bank. Tu je prvič kapituliral grosistični kapital pred bančnim kapitalom.

2. TRŽASKI GROSISTI

a) Pomorski trgovci

Glede števila tržaških patentiranih ladij za dolgo plovbo se opazi v desetletjih ob prelomu XVIII. in XIX. stoletja zelo močno

Karl Ludwig baron Bruck (Iz knjige *Ein Jahrhundert...*, str. 16/17)

nihanje. To nihanje je odsev političnih in vojaških dogodkov tistega časa, nikakor pa še ne rezultat sijajne gospodarske prosperitete. To nam dokazuje tudi naslednja razpredelnica:

Leto	Število ladij	Leto	Število ladij
1797	28	1814	28
1798	340	1815	125
1801	539	1818	342
1802	710	1823	364
1805	948	1827	394
1806—13	ni podatkov	1835	331

Jasno je, da je silni skok števila ladij v letu 1798 posledica campoformijskega mira: ukinitve beneške republike in avtomatični vpis mnogih drugih ladij v tržaški register. Tudi vsi naslednji skoki gredo na rovaš te avtomatičnosti. Malo je namreč verjetno, da bi mogli tržaški kapitalisti večji del teh ladij kupiti (Opombo, da za čas 1806—13 ni podatkov, imajo viri, se pravi, neko poročilo iz Trsta na Dunaj). Ob vzpostavitvi avstrijske oblasti 1814 tudi nad Primorjem je Trst prišel svojo kariero tam, kjer jo je končal skoraj pred 20 leti: pri svojih 28 ladjah dolge plovbe. Naslednjih 20 let od 1815 do 1835 je čas prve konjunktore. Rahla kriza se je pojavila v letu kongresa v Ljubljani 1821, ko je register izkazoval le 305 ladij. Zato pa je bilo tega leta vpisanih na borzi, ustanovljeni 14. junija 1811, največ borznih tvrdk — kar 59 po številu (leta 1818 še 55; leta 1835 samo 44; leta 1839 pa 50). Od teh 50 borznih tvrdk je bilo 15 lastnic ladij dolge plovbe; 12 izmed lastnic je bilo članic trgovske konzulte (Z ustanovitvijo tržaške borze je prenehal vpliv borze v Benetkah, ki je še 1780 določala cene blaga v Trstu).¹⁴

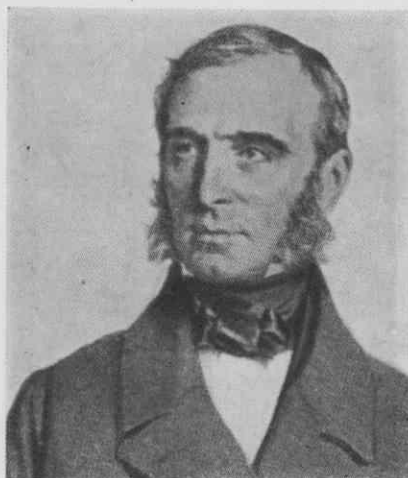
Funkcionarji trgovske konzulte, člani borze in lastniki ladij v predmarčni dobi so bili grosisti, ki so važni tudi za našo gospodarsko zgodovino. Z nekaterimi se moramo seznaniti, če hočemo zadovoljivo razumeti gospodarski razvoj na našem ozemlju. Pričenjam z dvema zelo starima družinama, ki sta že 1624 pridobili privilegiran položaj zaradi dajanja posojil avstrijskemu cesarju. To sta družini Morpurgo iz Gradiške in Parente iz Trsta.¹⁵ Del Morpurgov se je precej pozneje naselil v Trstu. V splošnem so se skoraj vsi ukvarjali s trgovino in raznimi manufakturami, zlasti še s svilarskimi (od začetka XVIII. stoletja dalje). Še leta 1829 čitamo, da je Abraham Morpurgo, trgovec v Trstu, prejel privilegij za izum, s katerim je izboljšal predenje svilnih odpadkov s pomočjo nekega stroja.¹⁶ David Morpurgo je imel v letih pred 1845 manufakturo svilnih izdelkov tudi v Splitu. Parenteji so bili ves čas trgovci. Pozneje sta se obe družini zblížali. V začetku junija 1840 je bila v Trstu protokolirana komanditna družba

Morpurgo & Parente. Za firmo so osebno jamčili Elio pl. Morpurgo, Giuseppe Morpurgo in Gustavo Landauer, vsi tržaški grosisti; komanditisti so bili tvrdka Rothschild Frères iz Pariza s kapitalom 236.250 fl in mladoletna Giuglio in Paolina Morpurgo, vsak z vlogo 27.563 fl, ter Isaac Morpurgo, trgovec v Frankfurtu, z deležem 18.375 fl (skupaj 309.751 fl). Aaron Isaac Parente je bil znan lastnik ladij dolge plovbe in večkratni borzni deputat.^{16a}

Reyer & Schlick je bila stara veletrgovska hiša, ustanovljena leta 1789. Oba člana sta bila pogosto borzna deputata, tvrdka je bila lastnik premogovnika, ladij in rafinerije sladkorja v Dunajskem Novem mestu (novembra 1821 sta prejela tudi privilegij za rafiniranje sladkorja na hamburški način).¹⁷ Znana osebnost je bil Franz Taddäus vitez Reyner, ki ga bomo še večkrat srečali.

Grosist *Carlo d'Ottavio Fontana* (tudi: Carlo d'Ott Fontana) je veljal poleg Sine za največjega avstrijskega uvoznika tobaka. Bil je borzni deputat in znano je, da je prosil dvorno komoro že v začetku decembra 1829, naj mu podaljša za eno leto privilegij za hidravlični parni stroj, ki mu ga je prepuštil konec novembra 1828 izumitelj Jožef Ressel. Nekoliko manj znan je Carlo Antonio Fontana. Bil je tudi borzni deputat in eden izmed direktorjev družbe za zavarovanje blaga pred požarom in škodo na morju, ustanovljene 1840.¹⁸

Pasquale Revoltella je bil rojen v Benetkah.¹⁹ Prišel je zgodaj v Trst in tu postal trgovec. Leta 1839 je odkupil tovarno sladkorja blizu Belvedera na Dunaju od Francozov Bonnet & Bayard ter jo uspešno vodil dalje. S tem je postal sosed Heinricha Wertheimsteina, ki si je tudi omislil skoraj so-

Giovanni vitez Brentano (Iz knjige *Ein Jahrhundert . . .*, str. 64/65)

časno podobno rafinerijo v isti okolici. Stabilimento Tecnico, ustanovljen 1857 (ko je bila dograjena železniška proga do Trsta), je bil delo barona Revoltelle, dalje še Reyerja in Schlicka itd. Revoltella je bil velik prijatelj s Karlom Ludwigom baronom Bruckom in je sodeloval tudi z Lessepom pri ustanovitvi finančne skupine za gradnjo Sueškega prekopa. Otvoritve prekopa ni dočakal, ker je tik pred tem umrl.

Večkrat bomo brali tudi ime *Brentano*. To je bila stara lombardska družina in Giovanni Antonio je pričel svojo kariero prav v Trstu. Bil je lastnik ladje in član trgovske konzulte. Neki drug Brentano, Edoardo Giorgio, trgovec v Liverpoolu, je postal sredi junija 1837 avstrijski provizorični konzul v tem mestu.²⁰ Znana imena so bila še *Giovanni Guglielmo Sartorio*, *L. M. Brucker*, *Ernesto Meticke*, Pompeius vitez Panzera, *Giuseppe Chiozza*, *Carlo Lodovico Chiozza*, *Graziadio Minerbi*, Caliman Minerbi, Vita Minerbi, *Sabato Levi Mondolfo*, Sabato di Moise Levi Mondolfo. Carlo Lodovico Chiozza je že leta 1780 zgradil v Trstu tovarno mila. Ker je 1809 proizvodnja močno trpela, je postavil novo tovarno ob Padu. Leta 1814 je tržaški obrat spet pričel dobro uspevati. Firma je septembra 1840 prevzela enoletni privilegij za izum novega pralnega in toaletnega mila, ki so ga maja podelili Luigiju Mayerju.²¹ Proti koncu 1840 je obrat prišel v roke Giorgia Antonia Chiozze, ki je 1844 postavil še novo tovarno mila v Tržiču (Monfalcone).²²

b) Utemeljitelji zavarovalnic

Dobro je že znano, da so bile v Avstriji utemeljene prve velike moderne zavarovalne družbe prav v Trstu (nevarnost trgova-

J. Potočnik, Anton Domian (ok. 1775)

nja po morju). Tako je že 1822 Giuseppe Lazzaro Morpurgo ustanovil »Assicurazioni Generali di Trieste e Venezia«; istega leta je bila ustanovljena še »Azienda assicuratrice«. Konec februarja 1831 so prejeli dovoljenje za ustanovitev »Adriatico Banco d'Assicurazioni« direktorji Dutilh, *Angelo Gianichesi* (med drugim tudi grški konzul) in drugi. Iz te banke je 1838 izšla »Riunione Adriatica di Sicurtà«. Tudi tu je bil eden izmed prvih direktorjev *Daniel Peter Dutilh*. Ta rojeni Holanec je že 1825 osnoval v Trstu grosistično tvrdko, ki je bila po strukturi komanditna družba. Tri leta pozneje se ji je pridružila neka druga družba in ime se je spremenilo v »Dutilh, Tichy & Comp.« Do leta 1836 je bil Dutilh tudi deležnik firme »Czeike, Dutilh & Comp.«, ki je bila lastnica ljubljanske in graške čistilnice sladkorja. Grosisti in direktorji Anton Tichy, Matteo Giorgio Ivanovich, Giorgio Mechsa, Giuseppe Brambilla so smeli konec junija 1831 ustanoviti zavarovalno družbo »Società slava d'Assicurazioni marittime«.

Seveda bi mogel vrsto zavarovalnic še precej podaljšati,²³ saj je delovalo konec decembra 1840 v Trstu 12 privilegiranih zavarovalnih družb (s skupaj 8.110.000 fl osnovnega kapitala) in 13 podobnih družb brez privilegija (imele so skupaj 1.775.000 fl kapitala). Vseh 25 družb je premoglo 9.885.000 fl osnovnega kapitala.

Toda iz zavarovalništva je izšla zelo važna oseba gospodarskega življenja v Trstu. To je bil *Karl Ludwig baron Bruck*, ki izjemoma ni bil niti grosist niti še ne politik; bil je le izvrsten organizator gospodarstva.²⁴ Po poreklu je bil Nemec iz Elberfelda in se je 1821 zaposlil pri grosistu Reyerju. Ta mu je dal mesto v »Azienda assicuratrice«, ki ji je bil direktor. Kmalu je Bruck postal tajnik tega zavoda. Samostojno aktivnost je pričel s tem, da je 1831 ustanovil »Stabilimento centrale delle unite compagnie di sicurtà«. Nadvse pomemben pa je zato, ker je prišel proti koncu 1832 na dan z mislijo, da bi združil več zavarovalnih družb v poseben Lloyd.

c) Utemeljitelji Avstrijskega Lloyd a

Brucku je 1833 dejansko uspelo, da se je združilo sedem zavarovalnih družb v »Tržaški Lloyd« (Triester Lloyd, Lloyd Triestino), ki je bil po strukturi društvo (Verein, Unione). Kmalu se je preimenoval v »Avstrijski Lloyd« (Österreichischer Lloyd, Lloyd Austriaco). Njegovi statuti so bili sankcionirani sredi junija 1834. Imel je nalogo, zbirati podatke trgovskega in pomorskega značaja. V

letih okoli 1836 je namreč Avstrija vzdrževala razen internunciature v Carigradu in agenture za Moldavijo in Valahijo v Jassyju še 33 generalnih konzulov, 51 vicekonzulov in 158 agentov na zunanjih tržiščih. Lloyd sam pa je imel leta 1847 kar 141 agentov, 1850 celo že 168 agentov. Dne 2. avgusta 1836 je bil ustanovni občni zbor Lloydove II. sekcije (za I. sekcijo je odslej veljal omenjeni informacijski center). Ta je bila za razliko od I. sekcije po strukturi delniška družba z naslovom »Parniška družba« (Dampfschiffahrts-Gesellschaft, Società della navigazione a vapore) z glavnico 1.000.000 fl. Družba je imela svoje lastne parnike. Njen prvi parnik na kolesa je priplul iz Londona v Trst v aprilu 1837. Predsednik družbe je bil Franz Thaddäus vitez Reyer, posle vodeči direktor Bruck. V direkciji so še sedeli L. M. Brucker, Marco Parente, *bavarski konzul Schnell-Griot*, grški konzul Angelo Gianichesi, Giovanni Sartorio in drugi; vsaj leta 1842 je bil Lloydov tajnik I. Hagenauer.²⁵

Januarja 1840 so tudi že govorili o ustanovitvi III. sekcije Avstrijskega Lloyd kot javne hranilnice in posojilnice. Načrte so opustili, ker se je takrat pokazala hujša kriza. Zato so v oktobru 1842 drugi grosisti ustanovili zvezo municipalnih in trgovskih korporacij z naslovom Monte civico commerciale. Kot direktorji so tu fungirali C. A. Fontana, Elio Morpurgo, A. I. Parente, G. G. Sartorio, Ernesto Meticke, vitez Panzera in drugi.

Omenjena kriza je bila že druga v kratkem času. Prva je nastopila 1837 in je bila posledica hude krize v Angliji in še zlasti v ZDA. Druga je bila odmev vojne med egiptskim pašo in turškim sultanom 1839–1840. Obe bi gotovo bili za Trst blažji, če ne bi imelo mesto izdatnih trgovskih zvez z Egiptom in bližnjim vzhodom, in če bi Avstrija zastopala bolj sproščeno in elastično pomorsko trgovinsko politiko. Kriza je prizadela seveda tudi Avstrijski Lloyd. S posredovanjem kanclerja Metternicha mu je dunajski Rothschild posodil 500.000 fl proti zastavi parnikov.

Lloyd je pričel izdajati tudi svoje glasilo od januarja 1835 dalje; imenoval se je »Giornale del Lloyd Austriaco di notizie commerciali e maritime«, od naslednjega leta dalje »Journal des Österreichischen Lloyd«. Bil je predvsem gospodarski časnik; s politiko se direktno ni ukvarjal, čeprav med vrsticami naleti na politične misli, ki so bile presenetljivo podobne Bruckovim idejam.²⁷ Na primer: Trst bo napredoval, če bo Avstrija opustila konservativno gospodarsko

politiko in se bo naslonila na Nemčijo. Listov gospodarskopolični koncept (prohibitivni sistem naj se zamenja s carinskim sistemom) se je močno hvalil, ker je bil liberalen in ker so ga z velikim uspehom prakticirale nemške države; pogostokrat se namiguje na zvezo z »Nemško carinsko zvezo«, ki da zelo prosperira, in podobno. Ker je bil Bruck po prepričanju Velenemec, Journal pa je veljal za Bruckovo glasilo, je razumljivo, da je Journal le imel neko tendenco. List je bil dobro urejevan ter je imel korespondente po Avstriji in tujini. Izmed Ljubljancev naj omenim vsaj E. H. Costo, čeprav je člankov iz Kranjske več in so podpisani z različnimi kraticami.

3. »VDOR« VELEMESTNIH GROSISTOV NA NAŠE OZEMLJE

Poleti 1826 je Giuseppe Chiozza²⁸ pričel graditi bombažno predilnico v Ajdovščini, toda za deželno tovarniško dovoljenje je 8. decembra 1827 prosil v njegovem imenu Schnell-Griot. Dve leti pozneje se naštevajo kot njeni lastniki Graziadio Minerbi, Carlo Lodovico Chiozza in Schnell-Griot (ta je postal že 1824 opolnomočenec založnika sit v Stražišču pri Kranju Antona Globočnika za njegove posle v tujini).²⁹

V času od aprila 1828 do februarja 1834 je obratovala v Ljubljani prva čistilnica sladkorja, ki je bila last štirih tržaških kapitalistov: *Jacoba Veniera in Josefa Perocha* kot javnih družabnikov ter Filipa Cohena in Nadaniela Leviya kot tihih družabnikov. Toda že v decembru 1828 je pričela z delom še druga čistilnica sladkorja, ki so ji bili lastniki tvrdka »Dutilh, Tichy & Comp.«, nekaj posameznikov in firma I. M. Stamet & Comp. Od aprila 1831 nista bila več so-

A. Herrlein, Jožef Alborghetti

lastnika Josef Pelican in firma Stametz, ker sta izstopila in prepustila svoji mesti drugim družabnikom. Nova družba je spravila 1833 v pogon še čistilnico sladkorja v Gradcu, a kmalu zašla v finančne težave. Največ je dolgovala grosističnima tvrdkama Arnstein & Eskeles in I. C. Ritter & Comp. Zato je v začetku julija 1837 ljubljanska družba prodala obe rafineriji Arnstein & Eskelesu. Ta je decembra 1841 pritegnila k obema čistilnicama tvrdko Brentano & Comp.^{29a}

Močan industrialec je bil tudi *William Moline*. Rojen je bil v Londonu; v Avstrijo je prišel okoli 1815. Znan je tudi po tem, da je prejel 1826 privilegij za izum rafiniranja sladkorja s paro v brezračnem prostoru (1828 mu je bil privilegij podaljšan za 10 let).³⁰ Dne 9. novembra 1837 so mu dovolili postaviti bombažno predilnico v Ljubljani.³¹ Zato so sklenili William in njegov nečak David Moline kot javna družabnika ter Tržačanka Amalija Czeike, rojena Czeike, kot tiha družabnica, družabniško pogodbo za 5 let. William je vložil v družbo 42.500 fl, David 7.500 fl, Amalija 25.000 fl; poleg tega je prepustil William družbi okoli 3000 vreten. Takoj po pričetku obratovanja so vgradili tudi parni stroj. Pozneje je imel William še obrat za barvanje na rdeče, David pa z Ignacem Škarjo 1840 na Ljubljani parnik.³²

Dne 21. septembra 1842 je bila sklenjena družabniška pogodba med W. in D. Molinejem ter sinom pok. grosista Wertheimsteina, s katero je mladi Wertheimstein prinesel v družbo 75.000 fl in fungiral kot tihi družabnik. Aprila 1852 se je David Moline izselil v Anglijo. Njegovi upniki so novembra prosili za ukinitve konkurza in želeli, da bi Jacob Konow, Lang & Comp. in sin pok. Wertheimsteina, prevzemniki dražbene mase obeh Molinejev, nadaljevali obratovanje bombažne predilnice in tkalnice. Ti so to

obljubili in sporočili, da bodo utemeljili delniško družbo.³³ Pogodba o njej je bila podpisana marca l. 1862, pravila potrjena mesec dni pozneje v Trstu. Delniško družbo s 300 delnicami po 1000 fl so utemeljili grosist Jacob Konow iz Trsta (60 delnic), Heinrich Lang iz Trsta (60 delnic), William Moline iz Ljubljane (60 delnic) in konkurzna masa falitne grosistične hiše »Pok. Wertheimsteina sin« na Dunaju (120 delnic). Firma je imela sedež v Trstu in se je imenovala »C. kr. priv. bombažna predilnica in tkalnica v Ljubljani«.³⁴

Dne 30. marca 1869 sta dala vpisati tržaška trgovca Heinrich Rieter in Domenico di Ant. Ruzzier firmo »Tovarna piva in slada Senožeče H. Rieterja & D. Ruzziera«.³⁵

Po podatkih literature so bombažno predilnico v Preboldu pričeli graditi v letu 1839; že 1844, ko je bila last neke delniške družbe,³⁶ so ji vgradili parni stroj, ki je bil prvi na slovenskem delu Štajerske. Njena zgodovina nekaj časa ni prav jasna, dokler ne zvemo za leto 1851, da je bila last 23-članske družbe in imela naslov »Pragwalder Spinn- und Weberei-Commerzial-Anstalt in Triest«. Leta 1856 je bila last Angela Gianichesija; okrog 1860 jo je kupila neka delniška družba. Kakšno desetletje pozneje jo je prevzela tržaška firma Cloetta & Schwarz.

Kot posebno obliko »vdora« vele mestnega grosističnega kapitala, ki je pa trajal prav malo časa, moremo pojmovati upništvo tvrdk I. Hagenauer in Morpurgo & Parente iz Trsta ter löllinškega železarnarja Eugena pl. Dickmanna iz leta 1841 v korist mislinjskega fužinarja Bonaczyja.³⁷

Na Koroškem je imela svojo železarno tudi družina Rosthorn. Rosthorni so prišli v Avstrijo že pred mnogimi desetletji iz Anglije in niso bili grosisti v ožjem pomenu besede, pač pa znani dunajski industrijci. Najprej so imeli tovarno medenine, pozneje cinkarno na Prevaljah in premogišča okoli tega kraja. V novembru 1827 so kupili gospostvi Volšperk in Sv. Lenart ter nekaj železarskih obratov na obeh posestvih. Kmalu so osredotočili vse železarstvo na Prevaljah. Po iniciativi bratov Rosthorn je bila ustanovljena Volšperška železarska družba (Wolfsberger Eisenwerksgesellschaft) na delnice. Sedež je imela na Dunaju in je pričela poslovati s 1. novembrom 1832 (pravno priznana 19. novembra). Rosthorni so prevzeli 160 delnic, J. H. Stametz 20 delnic, kancler knez Metternich 10 delnic, itd. Bankir družbe je bila tvrdka Stametz, direktor podjetij Avgust pl. Rosthorn. Pozneje so se Rosthorni ločili od Volšperške družbe. Avgusta 1837 so kupili za 160.000 fl vse železarske

William Moline

obrate na Prevaljah. Šef tvrdke »Bratje Rosthorn« na Dunaju je postal nam že znani Matevž. Leta 1844 je pristopil na Prevalje kot družabnik Eugen baron Dickmann z vlogo 200.000 fl. Pet let pozneje je dobil Dickmann v družbi delničarsko večino. S tem so postale Prevalje dejansko Dickmannovo podjetje.³⁸

Velemestni grosisti so posegli tudi v naše premogovnike. Med prvimi je bila tvrdka Arnstein & Eskeles, ki je istočasno z ljubljansko rafinerijo sladkorja pridobila tudi njen premogovnik v Zagorju ob Savi. Ko je bila k rafineriji pritegnjena firma Brentano & Comp., je bila udeležena v istem zagorskem premogovniku tudi ta tvrdka. Na podoben način preko tovarne je prišel do premogovnika tudi Angelo Gianichesi, in sicer do rudnika premoga v Zabukovci. Ta je menjal lastnika takrat, kadar ga je menjala tovarna. Predvsem naj pa omenim premogovnik v Hrastniku. Do jeseni 1845 mu je bila lastnik ljubljanska trgovska družina Lusner. Dne 22. oktobra ga je od nje kupil baron Bruck. Kot mnogi drugi je tudi on dobro vedel, da bo premog dobil pravo vrednost, ko bo v bližnji bodočnosti speljana železnica do Ljubljane in dalje do Trsta, kjer se bo dobro prodajal; potrebovala ga bo tudi sama železnica. Dober mesec pozneje, dne 30. novembra, je prodal vso rudniško posest »Tržaški premogokopni družbi v Hrastniku in Dolu« (Triester Steinkohlen-Gewerkschaft zu Hrastnigg und Doll). To družbo je utemeljil Bruck sam in bil tudi njen deležnik. Ostali člani so bili: dunajski grosistični tvrdki S. M. pl. Rothschild in Arnstein & Eskeles, ter tržaške grosistične firme Pasquale Revoltella, H. R. Schintz, Wollheim & Comp., Morpurgo & Parente, Carlo d'Ott Fontana, Franz Goszleth in drugi. Dominirali so Tržacani, ki so imeli $\frac{4}{5}$ vseh deležev.

Premogovnik Leše pri Prevaljah so imeli od 1824 dalje Rosthorni. V povezavi s potrebami železarne je imel v drugi polovici predmarčne dobe glede proizvodnje vodilno mesto med premogovniki slovenskega narodnostnega ozemlja.

Doslej nisem omenil v razpravi razen dunajskih in tržaških grosistov nobenega drugega kapitalista. Prav v zvezi z našimi premogovniki pa moram omeniti Habtmanna iz Innsbrucka. Za tirolski grosistični kapital je značilno, da je bil — vsaj kar se tiče našega ozemlja — izoliran, nepovezan s tržaškim in dunajskim grosističnim kapitalom. Tudi ni bil tako močan kot oba sosedna kapitala. Angažiral se je le v premogovniku Zagorje ob Savi. Ko je Jožef Atzl ustanovil

poleti 1842 »Premogokopno družbo v Zagorju ob Savi« (Steinkohlengewerkschaft am Saustrome zu Sagor), sta k njej pristopila Filip grof Spaur-Valor in advokat dr. Alfons Widmann, oba iz Innsbrucka. Toda ta dva nista bila grosista. Pravi grosist je pristopil v družbo šele dve leti pozneje. To je bil *Franc Jožef Habtmann*, ki je kupil več kot $\frac{1}{3}$ vseh družbinih kuksov. Habtmann je bil zemljiški gospod, veletrgovec, tovarnar, menjalec; bil je v resnici milijonar. Ob smrti 1850 so njegova aktiva znašala 1.822.621 fl, pasiva 740.710 fl (saldo 1.081.911 fl). Sicer je bilo v družbi še nekaj Innsbručanov, toda vsi so bili bolj skromni kapitalisti.

4. GROSISTIČNI KAPITAL SLABI, BANČNI KAPITAL SE KREPI

Razlika med grosističnim in bančnim kapitalom ni samo v velikosti osnovne glavnice, ampak tudi v strukturi njunih lastnikov. Delniška družba je sestavljena iz mnogo lastnikov z manjšimi vsotami, vodstvo družbe je kolektivno, odloča občni zbor, ima nadzornika, ki ga določi državna oblast. Grosistična tvrdka temelji bolj na individualizmu, vodi jo posameznik ali zelo ozek krog družbenikov, komisarja nima. Za prehodno obliko moremo imeti banko, kjer so glavni delničarji (in posledično: upravni svetniki) še stari grosisti, vendar je njim svoboda akcije že omejena, ker ima delniška družba obvezno statute, ki jih odobri državna oblast (grosistična tvrdka nima statuten).

Če si odmislimo prvi avstrijski mobiliarni kreditni zavod, to je Spodnjeavstrijsko eskomptno družbo, ustanovljeno 1853, velja za prvi denarni zavod, ki je temeljil na francoskem vzorcu *Crédit Mobiliera*, »C. kr. priv. avstr. Kreditni zavod za trgovino in obrt« (K. k. priv. Österreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe).³⁹ Ustanovljen je bil 31. oktobra 1855. Pri uteme-

Fidelis Terpine

ljitvi je sodeloval tudi S. M. pl. Rothschild, toda glavnico je podpisala še vrsta drugih magnatov, npr. Stametz-Mayer, Eskeles, M. L. Biedermann itd. Deželnoknežji komisar je bil Giovanni Antonio vitez Brentano. V upravnem svetu so sedeli Anselm Salomon baron Rothschild, grosist Leopold Lämél iz Prage itd. Credit-Anstalt je utemeljil več podružnic, v Pragi na primer 1857, v Trstu 1861 — itd. Prav dunajski Credit-Anstalt je bil tisti, ki je posodil štorskemu železarju Putzerju v letih 1857 in 1862 vsoto 235.000 fl.

Naslednji močni denarni zavod je bil »C. kr. priv. Splošni zemljiškokreditni zavod« (K. k. priv. allgemeine Boden-Credit-Anstalt), katerega statuti so bili potrjeni 15. junija 1863. Posojal je proti hipotečnemu kritju. Inicijativa za njegovo ustanovitev je izšla iz skupine avstrijskih veleposestnikov in grosistov. Od teh naj navedem zlasti Moritza Schnapperja in Simona Sino. Prav Sini je uspelo, da je za načrt o ustanovitvi zainteresiral dve veliki francoski banki, namreč Crédit Mobilier in Crédit Foncier. Zato najdemo v vodstvu te banke imena Isaac Péreire, Frémy (guverner pariškega Crédit Fonciera) itd. Približno v tem času je prišlo do ustanavljanja bank tudi »v provinci«: Banca commerciale Triestina 1859, brnska eskomptna banka 1862, praška eskomptna banka 1863, graška eskomptna banka 1864. Ker se Boden-Credit-Anstalt po svojih statutih ni smel ukvarjati s financiranjem in utemeljevanjem drugih podobnih zavodov in podjetij, si je za te namene utemeljil banko z imenom »Dunajsko bančno društvo« (Wiener Bank-Verein). Ta tipični predstavnik avstrijske verzije Crédit Mobiliera je pričel poslovati v maju 1869.

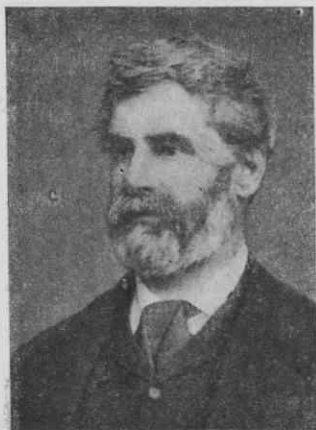
Medtem so se dogajale v vrstah grosistov velike spremembe. Že leta 1849 je šla v konkurz tvrdka Brentano & Comp. (Zastopala

sta jo Giovanni Antonio in Giorgio Edoardo Brentano). Med to tvrdko v konkurzu in firmo Arnstein & Eskeles je bil podpisan aprila 1853 še dogovor, da pripade $\frac{1}{3}$ vseh lastninskih pravic pri ljubljanski čistilnici sladkorja in pri rudniku v Zagorju dunajski tvrdki. Toda gospodarski propad se je hitro bližal tudi tvrdki Arnstein & Eskeles. Nekdaj blesteča firma je bila konec maja 1858 prisiljena, zadolžiti se za 1.000.000 fl pri avstrijski Nacionalni banki. Obljubila ji je vsoto vrniti do 1. januarja 1863. Za njeno zavarovanje je nudila štiri petinsko udeležbo pri ljubljanski čistilnici sladkorja. Prišla je celo tako daleč, da se je 6. maja 1859 zadolžila pri ljubljanskem trgovcu in manjšem grosistu Antonu Krisperju za 4624 fl 46 kr. Vsoto je vrnila šele 31. decembra 1860. Čeprav je morda opravil Krisper za to vsoto kak formalen posel, je vseeno znak, da dunajski grosist ni več imel moči, da bi to opravil v svoji režiji brez zadolževanja pri »provincialnem« malem grosistu. Dne 20. maja 1859 je namreč odprlo dunajsko trgovsko sodišče poravnalni postopek. Javni družabniki te tvrdke so bili Daniel Bernard baron Eskeles in dediči po Ludviku baronu Pereira-Arnsteinu. Postopek se je zaključil avgusta 1860. Važno je vedeti, da so maso zastopali: Priv. österr. Nationalbank, Credit-Anstalt, Erste österr. Sparkassa, Nieder-österr. Escompte Gesellschaft in notar. Razen njega torej sami važni denarni zavodi.

Simon Sina je umrl 1856, sledil mu je Wertheimstein; Bruck je napravil samomor 1860, kmalu za njim je propadla tvrdka Arnstein & Eskeles; Wollheim je bil v likvidaciji že 1865; Revoltella je preminil 1869. Rothschildi in drugi grosisti so se vraščali v delniške družbe. V letih pred 1870 je pričelo v Avstriji silno hitro naraščati število raznovrstnih delniških družb. Mnoge niti niso imele solidne finančne osnove. Avstrijci imenujejo ta leta »Gründerzeit« ali tudi »Zeit der Gründomanie« (po naše doba ustanavljanj, doba utemeljevalske manije).⁴⁰ Število novo izdanih koncesij za delniške družbe je naraščalo takole:

Leto	Število	Leto	Število
1867	26	1871	175
1868	32	1872	376
1869	141	1873	154
1870	101	V maju kriza	

Torej so izdale oblasti v teh 6 letih in pol kar 1005 koncesij za nove delniške družbe. Kriza v maju 1873 je odločilno zavrla gründomanijo. V 6 letih, kolikor je trajala kriza, so izdali le 43 novih koncesij. Po drugi strani je jasno, da je Gründerzeit mobiliziral silne količine do tedaj latentnega kapitala.

Valentin Zeschko

in ga vrgel v obtok. Crédit Mobilier je načel in Gründerzeit je končal podrejanje vele-mestnega grosističnega kapitala kapitalu bank in siceršnjih delniških družb.

5. NASI DOMACI GROSISTI

Kadar primerjamo okolje, v katerem so živeli in delovali vele mestni grosisti, z okoljem naših grosistov, ne smemo imeti istih mer; ne smemo pozabiti, da so prvi delovali v mestih, ki so že kaj malo vedela o fevdalizmu in močno živela v kapitalističnem miljeju, drugi pa na »podeželju«, ki je bilo še dokaj fevdalno in še uveljavljalo določen pritisk na svoje meščanske naselbine Ljubljano, Celovec, Celje, Maribor.

Število letnih sejmov se je v predmarčni dobi na slovenskem ozemlju precej povečalo, tudi kmečko trgovanje je bilo še dokaj močno. Pridružilo se mu je tudi krošnjarenje (prvi cesarjev manifest proti krošnjarenju je iz leta 1824). V letih okoli 1840 je izdala samo novomeška kresija letno okoli 2500 krošnjarskih dovoljenj, predvsem ljudem s področja Ribnice, Kočevja, Suhe in Bele krajine. Po drugih predelih Ilirskega gubernija je bilo krošnjarstvo znatno slabše razvito. Samo za bombažno robo sta dali krošnjarskih dovoljenj:⁴¹

Leta	Koroška	Kranjska
1843	15	943
1844	9	962
1845	44	942

Krošnjarenje sta komaj poznali obe koroški okrožji, podobno še postojnsko okrožje; ljubljansko okrožje je izdalo letno okoli 90 takih dovoljenj, vsa druga so odpadla na Novo mesto. Krošnjarenje seveda ni bilo toliko rezultat pomanjkljive prodajne organizacije mestnih trgovcev, kolikor bolj eden izmed osnovnih načinov preživetja v pasivnih krajih (ki so pozneje dali mnogo izseljencev).

Na vmesnem ozemlju med Dunajem in Trstom gospodarskih problemov ni manjkalo. Kako so nekateri ljudje predlagali rešitev iz zagate? Ljubljanski trgovec in grosist Ivan Mühleisen, član trgovske komisije za Kranjsko, je napisal 15. februarja 1838 poročilo,⁴² ki kulminira v naslednjih zahtevah: prvič, *nujno je treba dobiti veliko kapitala*; drugič, pomnožiti je treba šole in dvigniti njihovo kvaliteto, da bo teoretična izobrazba potegnila ljudstvo iz zaostalosti (in nadaljuje: nemogoče je šolstvo vpeljati v nemškem jeziku, ker celo v Ljubljani ne znajo vsi nemško; s »kranjskim« jezikom je težava, ker je njegova literatura omejena na nekaj pesmi in molitvenikov. Duhovščina

naj se na deželi bolj posveti pouku poljedelstva in industrije. Najbolj rudarski in železarski predel na Gorenjskem od Kranjske gore do Begunj, ki ima 3 velike fare, 7 duhovnikov in preko 20 vasi, nima niti ene same šole. Zato so tovarne na Gorenjskem prisiljene iskati potrebni kvalificirani personal drugje); tretjič, bilo bi smiselno, izdajati časnik v »kranjskem« jeziku, ki naj bi objavljale nove izkušnje s področja industrije in poljedelstva; v ta jezik naj se prevedejo tudi najboljše tehnične in poljedelske knjige; četrtič, ker je še mnogo kontrabanda, se je treba še naprej boriti proti njemu (tu je seveda mišljena vsa »nekontrolirana« trgovina, ki je poklicne trgovce že desetletja žulila); petič, *treba je dati poslovnim ljudem večje politične pravice in višja politična mesta* (ta zahteva, oziroma predlog je bil še v osnutku prečrtan in ni prišel preko gubernija na Dunaj). Mühleisen kot član razvijajočega se meščanstva je namreč tu pisal o angleških, francoskih, švicarskih in severnoameriških trgovcih, tovarnarjih in veleposestnikih [= farmarjih], ki da so že člani parlamenta, senata, raznih deputacij in odborov ter da že opravljajo velike funkcije, doma pa da vrata še vedno niso odprta liberalizmu [sc. gospodarskemu in političnemu]. Ni dvoma, da so prišle te ideje v Ljubljano skozi Trst. Dunaj je mislil drugače: poleg drugih vodij države je bil tudi kancler Metternich prepričan, da se dá vzpostaviti sistem liberalnega gospodarstva ob istočasnem omejevanju osebne in politične svobode.⁴³ To zablodo so demantirali dogodki leta 1848 najbolj pač na samem Dunaju.

Podobno poročilo je oddal že 1836 za Koroško Jakob Scheliessnigg, inšpektor podjetij Ferdinanda grofa Eggerja. Izjavil je, da se Korošci potegujejo za polno akcijo svo-

Anton Samassa

bodne konkurence. Precej je razglabljal o odpravi podložništva in dodal, da so kmetje zaradi fevdalnih bremen veliki reveži. »Zdi se, da je čas, da bi posnemali primer v nemških državah in bi napravili kmeta za slobodnega lastnika svoje kupnopravne posesti s pomočjo transakcije z njegovo zemljiško in desetinsko gosposko«. Tudi Scheliessnigg se pritožuje, da manjka šol, zlasti tehniških in trgovskih.⁴⁴ Sicer je res, da se je Matija Ahacel potegoval za ustanovitev nižje tehniške šole v Celovcu že od leta 1832 dalje⁴⁵ in da je 1834 pričela v Ljubljani s poukom Mahrova trgovska šola,⁴⁶ toda to je bilo še vse premalo za tolikšno ozemlje s številnimi fužinami, veletrgovinami, tovarnami in rudniki.

Trenutno še ni mogoče dati celotne slike razraščanja grosistov in grosističnega kapitala za vse slovensko narodnostno ozemlje, vendar so podatki samó za Koroško in Kranjsko tudi poučni. Pregled tovarn, manufaktur in trgovin (brez rudnikov, plavžev, obrtnikov itd.) za leto 1833 pravi, da sta imeli:⁴⁷

	Kranjska	Koroška	Skupaj
Podjetij	77	145	222
Osnovnega kapitala (fl)	579.110	664.350	1.243.460
Delavcev	345	1.135	1.500
Davka (fl)	6.000	11.580	17.580

Koroška je bila torej v splošnem bogatejša od Kranjske, toda v poprečju je imelo kranjsko podjetje ok. 7520 fl osnovnega kapitala, koroško le ok. 4580 fl. Kranjsko premoženje je bilo veliko bolj osredotočeno v Ljubljani kot koroško v Celovcu. Prav zato bomo iskali domače grosiste prej v Ljubljani kot kjer koli drugje. Ljubljansko okrožje (v resnici le Ljubljana z delom Gorenjske) je imelo 17 manufaktur in tovarn ter 55 trgovcev, novo-meško okrožje samo 2 obrata (papirnici v Žužemberku in Radečah), postojnsko 3 podjetja (tovarno cinobra v Idriji, steklarno v

Jakob Cohn Mayer

Cerknici in propadajočo bakrarno v Štorejah). Jasno je, da se mora zahvaliti Ljubljana za tolikšno število trgovcev trgovski ali posredovalni poti: hrvaške in ogrske pokrajine — Sava—Ljubljana—Postojna—Trst, Koroška pa svojemu železu in svinču. Sicer so imeli Korošci ceneno vodno pot po Dravi, plovni od Zgornjega Dravograda do izliva, toda po Dravi navzgor si prišel le v hribovito, zaprto deželo. V predmarčni dobi ni suha pot iz Benetk proti severu nič več peljala skozi Koroško, temveč skozi Ampezzo. V letih okoli 1840 je bil zelo aktiven pooblaščen koroški splavarski mojster Proy, ki je deloval pod firmo Naggler & Proy.⁴⁸ Vozil je predvsem železo, jeklo, svinec in les. Ni mi še znano, če je bil Proy tudi grost.

Če razvrstimo koroška in kranjska podjetja iz omenjene statistike po višini osnovnega kapitala (kapitalov pod 1000 fl ne upoštevam), dobimo naslednjo razpredelnico:

Višina osnovnega kapitala (fl)	Število tvrdk na Kranjskem	Koroškem
1.000	2	17
2.000	4	15
3.000	6	9
4.000	2	8
5.000	3	9
6.000	23	7
8.000	10	21
10.000	3	5
10.700	1	—
12.000	—	4
20.000	2	1
24.000	—	1
85.000	—	1

Koroška je prevladovala v najmanjših (1000—2000 fl) in največjih (od 10.000 fl navzgor) kapitalih, Kranjska v srednjih vsotah (6000 + 8000 fl). V Ljubljani je imela Czeikejeva cukrarna 150.000 fl osnovnega kapitala, Venierova cukrarna 60.000 fl, toda iz razpredelnice sem ju izpustil, ker je bil to tržaški grosistični kapital. Na Koroškem je imela osnovne glavnice 85.000 fl le suknarna Franca Moroja, 24.000 fl pa Lodronova fužina v Gmündu. Po 20.000 fl sta imela ljubljanska grosista Mojzes Heymann in Ivan Dežman, po 10.000 fl špecerist Simon Pesjak ter tvrdka Terpine & Fabriotti, vsi iz istega mesta. Vsota 10.700 fl pripada idrijski tovarni cinobra.

Razvrstitev po dejavnostni panogi dá takole sliko:

Panoga	Kranjsko	Koroško
1. Fužine	9	84
2. Trgovine z mešanim blagom na drobno	6	15
3. Trgovine z galanterijo	1	3
4. Trgovine s špecerijo	17	18
5. Trgovine z deželnimi pridelki in usnjem	20	3
6. Veletrgovine s tekstilom	9	1
7. Steklarne	12	1
8. Veletrgovine z železnino	12	2
9. Mlini za papir	3	3

Stolpec vsebuje samo tvrdke, ki sta jih imeli obe deželi. Kranjska je namreč poleg tega imela še po eno tovarno cinobra, vžigalic, pil in bakrarno, ki jih Koroška ni imela, nasprotno pa je na Koroškem delovala po ena tovarna železa, šiber, orožja, sukna, dalje knjigarna in veleblagovnica, po dve tovarni minija in pločevine ter pet tovarn svinčevega belila, česar Kranjska ni poznala.

Končno dák seštevek vpisov in izbrisov tvrdk pri merkantilnem sodišču v Ljubljani naslednjo razpredelnico:

Leto	Vpisov	Izbri- sov	Stanje	Leto	Vpisov	Izbri- sov	Stanje
1817	?	?	?	1835	4	3	50
1818	?	?	?	1836	8	3	55
1819	?	?	?	1837	16	7	64
1820	3	—	3	1838	5	2	67
1821	3	—	6	1839	7	5	69
1822	3	—	9	1840	2	2	69
1823	1	1	9	1841	7	3	73
1824	1	1	9	1842	6	2	77
1825	5	—	14	1843	6	1	82
1826	1	—	15	1844	7	—	89
1827	6	1	20	1845	2	1	90
1828	5	—	25	1846	13	4	99
1829	1	—	26	1847	8	3	104
1830	4	1	29	1848	5	1	108
1831	8	2	35	1849	10	1	117
1832	6	1	40	1850	3	3	117
1833	2	1	41	1851	12	3	126
1834	10	2	49	1852	—	—	126

Trgovine na območju ljubljanskega merkantilnega sodišča so hitreje naraščale kot na območju podobnega celovškega sodišča. Iz obeh prejšnjih tabel in iz tega podatka sledi, da je Koroška absolutno dominirala v fužinah, Kranjska [beri: Ljubljana] pa v trgovinah z deželnimi pridelki in usnjem. Ker so tovarnarji svoj nakopičeni kapital sproti investirali v izgradnjo obratov in nakup strojev, jim ga za posojanje in investiranje drugim ni nič ostalo. Drugače je bilo s trgovci. Ti so akumulirani kapital laže posojali (investicije v lastno poslovalnico niso zahtevale velikih vsot) in laže gradili sebi in drugim nove obrate. *Domače grosiste moramo torej iskati prav med trgovci, se pravi, med ljubljanskimi trgovci.* Podatki naslednjega poglavja bodo to potrdili.

a) Posojevalci in industrijci

Na prelomu XVIII. in XIX. stoletja je imela Ljubljana nekaj prav močnih trgovcev in menjalcev. To so bili Jožef Albor-

ghetti, Anton Rudolf, Tomaž Dreó, Leopold Frörentreich, Franc Zeschko in drugi, predvsem pa moram podčrtati *Antona Domiana*. Ta je imel trgovino že od sredine XVIII. stoletja in je bil znan poslovni človek tudi zunaj meja Kranjske, proti koncu stoletja je imel v Ljubljani tudi več hiš in je precej posojal denar. Leta 1792 je celo kupil mlin za papir v Goričanah.⁴⁹ Imel je sina Franca in Ignaca. Ta dva sta 12. junija 1804 poslala preko magistrata dvor, naj jima dovoli osnovati grosistično tvrdko, češ da moreta izkazati vsoto, ki se zahteva od grosistov.⁵⁰ Iz zanimive prošnje želim reproducirati nekaj pasusov v ilustracijo njunih razmer. Trdita, da uživa tvrdka doma in v tujini velik ugled in da je z aprilom 1801 opustila trgovino na drobno in se ukvarja le še z menjalništvom, špedicijo, komisijsko trgovino in špekulacijo na veliko. Firma ima zaposlenih mnogo trgovcev in obrtnikov (založništvo in veletrgovstvo!). Dvorni dekret z dne 16. maja 1791 dovoljuje organizirati grosistične tvrdke tudi v provinci; ker imata brata tudi sicer vse lastnosti, ki se zahtevajo na dunajskem trgu od 23. maja 1774 dalje in ker v Ljubljani do tedaj še ni bilo nobene take grosistične tvrdke, upata prejeti povoljen odgovor. Tega z Dunaja ni bilo, brata pa sta imela še naprej vodilni položaj v Ljubljani. *Franc Domian* je bil leta 1811 kot »trgovec in bankir« predsednik trgovskega sodišča in je istega leta ustanovil z grosistoma Gašperjem Kandučem in Antonom Rudolfom zavarovalno družbo za plovbo po Savi. Franc je bil tudi občinski svetnik (1810 menda prostozidar). Ni mi še znano, kaj je bilo z bratoma po likvidaciji Ilirskih provinc. Ko je bilo 4. oktobra 1820 ustanovljeno v Ljubljani Hranilniško društvo (Sparcasse-Verein), ki je utemeljilo hranilnico, ju med ustanovitelji ni bilo, pač pa beremo imena drugih grosistov: Gašper

Anton Krisper

Kanduč, Ivan Jurij Mülle, Jožef Seunig, Jožef Friderik Wagner, Franc Galle; izjema je bil le župan Ivan Hradeczký.⁵¹

Prav tako nista sodelovala pri hranilnici dva poslovna človeka, ki sta prišla v Ljubljano v času Ilirskih provinc iz bavarskega Memelsdorfa. To sta bila Abraham in Mojzes Heymann. Mojzes († okt. 1840) je bil veletrgovec s suknom in menjalec (protokoliran 14. III. 1810). Med grosiste se je povzpел zelo hitro. Organiziral si je trgovino tudi v Trstu in imel 1819 osnovnega kapitala več kot 20.000 fl. Posojal je prav znatne vsote denarja. Ljubljansko poslovalnico mu je vodil nečak Simon Izak Heymann, ki je dal svojo lastno trgovino protokolirati 1843. leta. Pred tem je bila 1837 vpisana trgovina *Gustava Heymanna*, 1840 še trgovina Mojzsovega sina Friderika.⁵²

Ljubljanski trgovec *Štefan Neumann*, koncesioniran v oktobru 1817, je prosil že približno 2 leti pozneje (7. jan. 1820) dovoljenje za postavitev čistilnice sladkorja v tem mestu.⁵³ Čeprav dovoljenja ni prejel, priča to dejstvo že samo po sebi, da je imel akumuliranega precej kapitala. *Matija Pogačnik*, trgovec v Ljubnem pri Radovljici, je prejel 17. marca 1822 privilegij za izum izdelave zelo dobrih in uporabnih česal za volno (privilegij veljal do 1837).⁵⁴ Ni dvoma, da se za trgovčevimi česali skriva založništvo.

Zanimiv podjetnik je tudi *Jožef Steinauer*, ki je v letih 1824–31 združil v svojih rokah na Spodnjem Štajerskem 3 fužine in plavž, pridobil je pa tudi nekaj kopov premoga.^{54a}

Gašper Kanduč je prodal 1. januarja 1825 svojo trgovino z deželnimi pridelki za 14.083 fl *Lambertu Karlu Luckmannu*, čeprav je sam še naprej ostal trgovec.⁵⁶ Luckmannova

tvrdka je imela 6000 fl osnovnega kapitala; s tem seveda še ni rečeno, da je bil brez akumuliranega kapitala. Nasprotno, kreditiral je prenekatero podjetje. Tako je fužinarja Zoisa že precej pred 1848 zalagal v obliki predujma z denarjem in žitom. O tem je ta izstavil Luckmannu 27. junija 1848 zadolžnico za 51.517 fl. Dne 1. julija 1867 so jo razveljavili, ker se je do tega časa dolg povečal na preko 140.000 fl. O tej grosistovi kontokorentni terjatvi so izjavili nosilci tvrdke »Karla barona Zoisa dediči«, da je posojilo in da dolgujejo Lambertu Karlu Luckmannu 119.000 fl, njegovi ženi Ivanī Heleni, roj. Mayer, pa 21.000 fl. Obresti so pričele teči z januarjem 1868.

Vsekakor se moram na kratko zadržati še pri naslednjih trgovcih: *Ivan Kristijan Kanz* je dal proti koncu 1820 protokolirati trgovino z deželnimi pridelki, špedicijo in komisijo s fondom 12.000 fl;⁵⁶ za izum nove kresilne gobe je užival privilegij od 1829 do smrti 1838 (imel je zaposlenih 15 delavcev pri proizvodnji te gobe).⁵⁷ Decembra 1827 je bila vpisana trgovina *Ivana Mühleisna*, pred tem knjigovodje pri nekem celovškem trgovcu; konec januarja 1828 je sklenil družabniško pogodbo z Ivanom Moschitschem, vendar se je z njim 1830 razšel in sam vodil svojo trgovino dalje.⁵⁸ Znan je med drugim po tem, da je bil upnik Andrieujeve železarne v Štorah. Jakob Cohn Mayer je bil protokoliran septembra 1834 kot trgovec s suknom, se pa kmalu povzpел v krog močnejših ljubljanskih grosistov.⁵⁹ Podobno razvojno pot sta šla tudi *Jožef Seunig*, trgovec z usnjem od 1836 dalje, in *Vincenc Seunig*, trgovec z deželnimi pridelki od 1838 dalje.⁶⁰ Anton Krisper je trgoval s špecerijo in železnino od 1836 dalje. Jožef Anton ga je nadaljeval v špeceriji, železnini in barvah od 1856 naprej.⁶¹ Trgovec v Kočevju *Franc Černe* je v tem mestu leta 1842 gradil (morda tudi že dogradil) parni mlin in žago.⁶²

Več prostora sem odmeril ljubljanskemu trgovcu *Ivanu Baumgartnerju*.⁶³ Za čas od 1. decembra 1836 do 1. decembra 1842 je sklenil družabniško pogodbo špediter Ivan Baumgartner s trgovcem Ivanom Liningerjem, toda tvrdka je ugasnila konec leta 1838. Z delom je nadaljeval Lininger sam, Baumgartner pa je dal dva meseca pozneje vpisati trgovino za špecerijo in železnino s firmo »Baumgartner & Comp.«, kjer je bil družabnik njegov svak Peter Mayerhoffer. Zdi se, da je bil Baumgartner špediter še dalje, sicer ne bi brali v Journalu Avstrijskega Lloydja, da je šlo skozi roke Baumgartnerjeve tvrdke v 20 mesecih 1844–45 okoli 3900 ton žita iz Ogrske v Trst.⁶⁴ Baumgartner je

M. Langus, Jožef Krisper (1844)

bil od 1839 član neke druge družbe, ki je kopala premog v Zagorju ob Savi. Poleti 1853 je prišel v družbi s trgovcem Ivanom Julijem Kanzom z industrijsko proizvodnjo kisa.⁶⁵ Že marca 1854 sta Baumgartner in Moritz Ehrenreich, lastnik gospostva Ponoviče, ustanovila družbo za proizvodnjo špirta in likerja. Baumgartner je dal kapitala 50.000 fl, Ehrenreich pa stavbo in raznega orodja v vrednosti 15.756 fl, kajti Ehrenreich je proizvajal likerje, parfume in špirit že od konca 1852 dalje.⁶⁶ Maja 1854 sta družabnika pritegnila v družbo še Dunajčana Petra Giacomozzija z vlogo 20.000 fl. Firma se je imenovala »C. kr. priv. ponoviška tovarna špirta in likerja«. Nato so za vodstvo poslov v Trstu ustanovili v tem mestu poseben urad (Bureau) pod Petrovim vodstvom. Po raznih spremembah je bila februarja 1856 vpisana »Ponoviška tovarna špirta E. Meticke« z družabniki: tržaškim grosistom Ernestom Metickejem kot javnim družabnikom (22.500 fl), Ehrenreichom (15.000 fl) in dunajsko firmo Schwarzenfeld & Comp. (12.500 fl) kot tihima družabnikoma. Določeno je bilo, da se bodo denarni posli opravljali preko Monte civico commerciale v Trstu.⁶⁷ Sčasoma je prešla tovarna v vele mestne roke. Prav konec leta 1862 so sklenili v Trstu družabniško pogodbo Edoardo Meticke, Michael Stern (oba Trst) in Edvard Reiden (Dunaj) z namenom, da bodo protokolirali firmo »Ponoviška tovarna špirta Meticke & Comp.« z družbenim kapitalom 200.000 fl.⁶⁸

Septembra 1860 je protokoliral Jožef Strzelba obrat za izdelavo mila; junija 1861 sta pa sklenila družabniško pogodbo za postavitev mila Julij Zeschko in Julij Partel z obratnim kapitalom 14.000 fl. Ta družba je ugasnila 1864, nakar je šel Partel v družbo z Zupančičem.⁶⁹ Vsi so bili Ljubljanci.

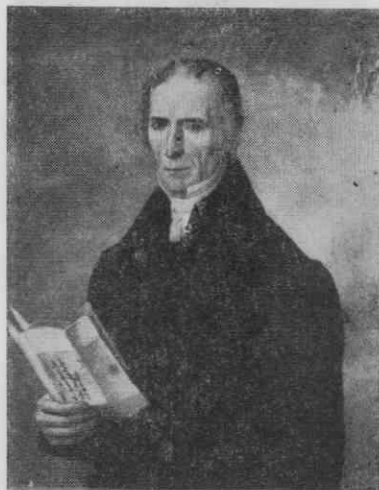
Dotedanja Baumgartnerjeva ljubljanska trgovska družba je ugasnila septembra 1861; takoj nato je bila vpisana tvrdka Ivan Baumgartner, trgovina z deželnimi pridelki. Dve leti pozneje je pritegnil v družbo še oba svoja sinova Kamila in Ivana mlajšega in dal vpisati tvrdko »Ivan Baumgartner & sinova, trgovina z deželnimi pridelki«.⁷⁰ Sorodnik ljubljanskih Baumgartnerjev je bil tržaški trgovec *Jožef Baumgartner*. Ta je prišel poleti 1858 na dan s prav fantastično prošnjo. Želel je na svoji parceli na Volarju (»Karolinenhof« na Ljubljanskem barju) izkoriščati v industrijske namene šoto; pridobival bi gorilna in mazilna olja, parafin, amoniak, lesno kislino, razne gorilne snovi in celo umetni asfalt. Prošnji ljubljanski magistrat ni ugodil.⁷¹

Svojevrsna je tudi prošnja ljubljanskega trgovca in špediterja Franca Sartorija; poleti 1845 je prosil za privilegij za medkrajevne vožnje tovrnega blaga na progi Gradec—Trst, češ da je železniška proga zgrajena samo do Gradca, on pa bi poskrbel za hitro dostavo blaga po železniški trasi. Bil je odklonjen, ker se za to niso dajali privilegiji.⁷²

Trgovska hiša »Bratje Sunko« iz Slovenskih Konjic je poleg druge dejavnosti pričela v letih okoli 1844 prevažati in preprodajati premog železniških premogovnikov okoli Konjic in Slovenske Bistrice. Član te trgovske družbe Karel Sunko je 1846 prevažal premog in koks za erar na železniško postajo Poljčane. Kmalu nato se je preselil Karel v Zidani most in tu pričel s trgovino na svoje (Zidani most križišče železniške in vodne poti!). Akumuliral je toliko kapitala, da je prosil in novembra 1854 prejel dovoljenje za gradnjo tovarne sveč in mila v Radečah pri Zidanem mostu in v njej montiral tudi parni kotel. Aprila 1856 sta tovarno kupila trgovca Jožef Šantel in Jakob Friedrich.⁷³

Prav 1. januarja 1854 je bila sklenjena 10-letna pogodba za ustanovitev tovarne gorilnega olja v Podgradu pri Zalogu. Pogodbo so podpisali Franc grof Auersperg (vložil 10.000 fl), Franc Rudež (15.000 fl), Gustav Heymann (6000 fl), Gašper Burkhard (4000 fl) in Simon Podboršek (15.000 fl). Osnovni kapital junija 1854 protokolirane »Osterberger Öhlfabrik bei Laibach« je torej znašal 50.000 fl.⁷⁴

Ljubljanski trgovec *Primož Hudovernik* je dal oktobra 1860 protokolirati tovarno sit iz konjske žime v Stražišču, ki jo je nada-

M. Langus, Ivan Kosler (1780–1864), veleposestnik in kočevski župan, trgovec v Trstu, podjetnik

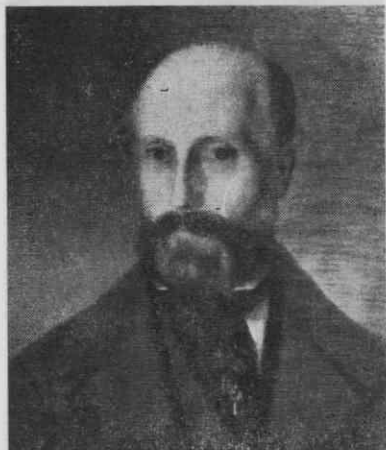
ljeval za Gašperjem Preuzem že od junija 1857 dalje.⁷⁵ Domnevam, da je fungiral Hudovernik pred tem kot založnik ali vsaj večinski odjemalec Prevčevih sit.

Plinarno v Ljubljani je sezidal in dal v pogon L. A. Riedinger 18. novembra 1861. Nova delniška družba jo je pridobila zase že naslednjega dne, vendar so statute odobrili šele 23. julija 1863. Družbo so utemeljili: Lambert Karel Luckmann (predsednik), Vincenc Seunig (podpredsednik), zvonolivar Anton Samassa (tajnik), posestnik Andrej Malič, trgovec dr. Nikolaj Recher in L. A. Riedinger, tovarnar v Augsburgu.⁷⁶

S 1. januarjem 1867 je pričela delovati družba (vpis 9. II.) s firmo »Bratje Kosler, tovarna piva in špirita«, ⁷⁷ že 1862 pa tovarna žičnikov Emerika J. Mayerja.^{77a}

b) Rudarski in železarski podjetniki

Karel Sunko je gotovo dobro vedel, da je premog surovina bodočnosti. Pridobil si je nekaj premogovnikov ob Savinji v višini Celja. Ker je rudarstvo tista gospodarska panoga, ki zahteva precej več investicij kot pa industrija in ker se ne pride zlahka do rud ali rudnin, je poleti 1857 vstopil v družbo z Ivanom Baumgartnerjem, Mihaelom Ambrožem in drugimi Ljubljančani pri nekem premogovniku v Zasavju, zabukovski premog pa opustil. Še pred vključitvijo v družbo je prodal Jožefu Baumgartnerju rudnik svinca pri Vitanjah. Kljub vsemu se je naslednjega leta (1858) zadolžil za 6000 fl pri dunajski trgovski tvrdki Jos. Ant. Pregg & Ichzehnthaller. Tudi kočevski trgovec Franc Černe je posegel zavoljo svojega parnega mlina v premogovništvo in si pridobil nekaj kopov blizu Kočevja.

M. Stroj, Ivan Baumgartner

Ivan Baumgartner je sodeloval v premogovništvu že od leta 1839 dalje. Leta 1842 je ustanovil drugo družbo, ki si je pridobila kope svinca na Dolenjskem in drugod, 1845 tudi premogovnik v Šemniku pri Zagorju. Njegova proizvodnja premoga ni bila znatna.

Ljubljanski grosistični kapital je posegel v kopanje svinca v Knapovžah pod Sv. Katarino.⁷⁸ Dne 2. aprila 1859 se je konstituirala (in 30. aprila 1861 vpisala) »Svinčarska družba v Knapovžah«, kjer so bili glavni deležniki: trgovec Andrej Mallner in Jakob Mayer z 9/50 deleža, tovarnar Fidelis Terpinc s 6/50 deleža, trgovec Ivan Mühleisen s 3/50 deleža; po 2/50 deleža so imeli trgovec Primož Hudovernik, tvrdka »Karla barona Zoisa dediči«, blagajnik vevške papirnice Ivan Fabriotti, tovarnar iz Andritza Josef Bischof; po 1/50 deleža so imeli tovarnar Valentin Zeschko, Žiga Zois, Jožef Auersperg in drugi. Kot direktor družbe je fungiral J. C. Mayer, kot blagajnik Ivan Kham. (Jamske mere so bile podeljene že leta 1855 nekemu privatniku; družba ni torej pričela kopati svinca kot prvi reflektant).

Pot grosistov do železarstva ni tako ravna. Ljubljanski trgovec Ivan Pothorn je po desetletnem zakupništvu kupil aprila 1836 od sorodnikov bratov Jurija in Karla Tanzerja mlin za papir v Radečah in ga dobro vodil nekaj let.⁷⁹ Pozneje, poleti 1860, ko je papirnico verjetno prodal, je dal protokolirati podjetje »Ljubljanski parni mlin Ivana Pothorna«. ⁸⁰ Vendar so ga dve leti pozneje od njega odkupili trgovci Lambert Karel Luckmann, Vincenc Seunig in Karel Holzer.⁸¹ Že zgoraj smo videli, da je bil L. K. Luckmann istočasno velik upnik tvrdke »Karla barona Zoisa dediči«. Ko je leta 1869 dala ta firma iniciativo za ustanovitev železarske »Kranjske industrijske družbe«, so 16. julija Zoisi ter Lambert Karel Luckmann, Vincenc Seunig, Karel Holzer in Aleksander Dreo prosili oblast, naj jim dovoli ustanoviti citirano družbo s sedežem v Ljubljani. Statute so odobrili 15. avgusta; nova delniška družba je imela osnovnega kapitala 600.000 fl (1200 delnic po 500 fl). Ni dvoma, da je bilo Luckmannovo posojilo avtomatično všteto v glavnico; namesto denarja je dobil delnice. »Kranjska industrijska družba« je bila vpisana 18. septembra ob istočasnem izbrisu parnega mlina.⁸²

c) Ustanovitelji industrije papirja

Dne 1. maja 1827 sta sklenila družabniško pogodbo na 3 leta Fidelis Terpinc in Franc Fabriotti za ustanovitev tvrdke »Trgo-

vina z deželnimi pridelki Fidelis Terpine in Franc Fabriotti.⁸³ Terpine je bil sicer vpisan kot lastnik gospostva Fužine pod Ljubljano, toda v resnici je bil sin trgovca z deželnimi pridelki Blaža Terpinca iz Kranja z obratnim kapitalom 300 fl. Ko je Fidelis izkazal merkantilnemu sodišču fond 10.000 fl, je bila firma 26. maja 1827 protokolirana. Točno čez 10 let je bila izbrisana; trgovino z dežel. pridelki je nadaljeval Fabriotti sam.

Dne 23. novembra 1840 je Terpine prosil in 9. januarja 1841 prejel dovoljenje za zgraditev tovarne papirja.⁸⁴ Sredi avgusta 1841 je sklenil družabniško pogodbo s *Francem Galletom* in *Valentinom Zeschkom* za deset let za podjetje z naslovom »Mehanična tovarna papirja v Vevčah pri Ljubljani« (Mechanische Papier-Fabrik zu Josefthal bei Laibach). Pogodba prizna, da je nosil največ stroškov Terpine in da so v družbo povabili tudi Josefa Bischofa, lastnika tovarne papirja v Freiburgu. Ta je pristopil in ker ni stanoval v Ljubljani, je smel na stroške družbe enkrat letno potovati v Ljubljano. Jasno je, da so ga sprejeli v družbo, ker je bil strokovnjak za proizvodnjo papirja na mehanični način. Ta je predvsem poslal v Ljubljano svojega tehničnega vodjo Josefa Langerja. Gradnja tovarne je bila dovoljena 9. aprila 1842, obratovanje pa 20. junija 1843. Štiri dni pozneje je bila protokolirana »C. kr. privilegirana mehanična tovarna papirja Vevče pri Ljubljani«. Družba sama je imela sicer kapitala 90.000 fl, toda protokolirana firma le 20.000 fl obratnega kapitala. Stroje so dobili iz Anglije in jih maja 1843 montirali; delati so pričeli s 50 delavci. Parni kotel je bil pregledan septembra 1843; para ni služila za pogonsko silo.⁸⁵ Ker so medtem zgradili nove obrate, je bila 5. aprila 1854 dovoljena sprememba naslova v »C. kr. priv. mehanično tovarno papirja, olja in barvnega lesa Vevče pri Ljubljani« (vpisano 29. avgusta). Vlogo za to spremembo so podpisali Terpine, Zeschko ter Karel in Anton Galle.⁸⁶ Izostala sta Bischof in Franc Galle. Družabniška pogodba z dne 5. decembra 1860 določa, da je Anton Galle izstopil iz družbe in odstopil svoj delež Karlu Galletu; na novo je vstopil *Valentin Krisper* z 1/5 deleža.⁸⁷ Medtem je prenehala obratovati oljarna; zato so 26. septembra 1863 spremenili, oziroma skrajšali naslov v »C. kr. priv. vevške mehanične tovarne papirja in barvnega lesa«. Tri leta pozneje (29. septembra) je pristopil v družbo še *Jožef Krisper*.⁸⁸ Terpine in Zeschko sta sama še posebej ustanovila 1. julija 1867 družbo »Terpine & Zeschko, tovarna sukna in kocev pri Ljubljani« (vpisana 22. oktobra).⁸⁹

Družba okrog vevške papirnice je pokazala nenavadno visoke ambicije. Fidelis Terpine, Valentin Zeschko, Karel Galle, Josip Krisper, Valentin Krisper in njihov prijatelj *dr. Oskar Pongratz* so 14. avgusta 1869 izjavili, da nameravajo ustanoviti delniško družbo, ki ji je namen, dvigniti industrijo na Kranjskem ter izkoriščati mnoge naravne dobrine v deželi, zlasti večinoma še neizrabljene vodne sile; te da hočejo prevrednotiti z utemeljitvijo industrijskih obratov. Predvsem bi družba kupila papirnico v Vevčah, Janeziji, na Studencu (v fužinskem gradu), v Goričanah, Medvodah in Virju (danes Verju). Družba bi imela naslov »Vevške tovarne papirja in industrijska družba« (Josefthaler Papier-Fabriken und Industrie-Gesellschaft) in sedež v Ljubljani. Njen fond so začasno določili na 3.000.000 fl. Na Dunaju so bili načelno za ustanovitev, zahtevali so le modifikacijo nekaterih členov statuta, ker bi prvotna, samo za vevško papirnico registrirana družba, sedaj močno razširila svojo dejavnost še na druge industrijske panoge, oziroma pristop novih ljudi je terjal spremembe že sam po sebi. Res je februarja 1870 zahtevala oblast, da spremenijo naslov; spremenili so ga — oziroma zožili — v »Delniško družbo c. kr. priv. vevških tovarn«. Vendar iz delniške družbe ni bilo nič in sredi junija 1870 se je že vedelo, da so koncesionarji opustili načrt za organiziranje te družbe.⁹⁰ Firma je ngasnila 19. novembra; takoj je bila vpisana likvidacijska tvrdka. Papirnica je šla v likvidacijo še v stari obliki (javna trgovska družba), pač pa je realizirala obliko delniške družbe tvrdka

M. Stroj, Lambert Karel Luckmann (1798–1879)

Vincenc Seunig

»Leykam-Josefsthal AG, für Papier- und Druck-Industrie«, ki je bila vpisana že 1. decembra in imela svoj sedež v Gradcu. Delničarji te družbe so bili ljubljanski podjetniki in dobro znana stara graška tvrdka Leykam.

6. DOMAČI DENARNI ZAVODI

Ljubljansko hranilniško društvo s svojim denarnim zavodom je bilo edino tako društvo na slovenskem ozemlju približno 14 let. Z 12. februarjem 1835 je pričel delovati »Sparcasse-Verein« tudi v Celovcu.⁹¹ Ker mi njegova aktivnost še ni točneje znana, se bom več zadržal pri ljubljanski poslovalnici. Čeprav je bila ta odprta za javnost 4. novembra 1820, je delala prva leta zelo skromno: ob koncu 1821 so znašale vloge 12.003 fl 58 2/4 kr (izdanih 324 hranilnih knjižic), do konca 1822 so narasle za nadaljnjih 12.476 fl 19 kr (232 novih knjižic). Dne 20. maja 1835 je bilo društvu dovoljeno, da je hranilnici priključilo zastavljalnico in privzelo ime »Ilirska hranilnica s priključeno zastavljalnico, Ljubljana« (Illyrische, mit dem Ver-satzamte vereinte Sparcasse zu Laibach).

Aleksander Dreö

Čeprav hranilnica ni imela v naslovu pri-stavka »in posojilnica«, je gotovo pričela posojati raznim strankam večje vsote denar-ja, saj je to pomenilo zanesljive obresti. Zdi se, da prav zaradi te aktivnosti hranilnice niso mogli ljubljanski grosisti privzeti v svojem okviru večje bankirske vloge. To bo treba seveda šele dokazati. Hranilniško društvo bi moglo posojati denar zlasti od 1825 dalje zato, ker se je do takrat že nabralo precej vlog. Društvo je upravljalo v raznih letih z naslednjim premoženjem (v fl, kraj-carje zaokrožim navzgor):⁹²

Leto	Vsota	Leto	Vsota
1821	13.513	1847	1.216.570
1823	150.159	1848	1.132.128
1828	218.495	1849	1.126.133
1830	306.067	1850	1.158.479
1834	438.994	1857	2.212.643
1836	549.838	1859	3.122.147
1837	684.433	1863	4.115.231
1838	731.658	1867	5.261.650
1839	808.152	1869	6.379.535
1841	985.521	1870	7.343.902
1842	1.097.407	1871	8.196.433

Zlasti opozarjam na dejstvo, da je vlaga-telj obvladoval nemir v obeh revolucionar-nih letih 1848 in 1849, leta 1849 bolj kot prej. Upoštevanja vredne panike v sploš-nem ni bilo, saj je bilo 1849 premoženja za približno 7,5 % manj kot 1847. Skozi ves čas do uveljavitve modernih bank in bančnega kapitala so ta denarni zavod vodili in ga kontrolirali sami znani grosisti: Gašper Kanduč, Franc Galle, Jožef Seunig, Jožef Wagner, Anton Samassa, Vincenc Seunig, Karel Holzer, Lambert Karel Luckmann, Jožef Luckmann, Fidelis Terpine, Valentin Žeschko, Aleksander Dreö in drugi. Znani so bili še župan Ivan Hradeczký, dr. Jožef Supan, Andrej Malič itd. V glavnem poslovní svet, ki je zasedal vodilna mesta tudi v mer-kantilnem sodišču, v deželni komerčni komi-siji, pozneje Trgovinski in obrtni zbornici, v izgradnji industrije, ki je obvladoval vele-trgovino itd.

Leta 1868 so hoteli ljubljanski trgovci Henrik Skodler, Jožef Kordin, Matija Gre-gorič, Ivan Remšak in Edmund Terpin usta-noviti »Prvo ljubljansko menjalnično druž-bo« (Erste Laibacher Geldverwechslung-Ge-sellschaft). Ker je izstopil Terpin 19. decem-bra 1868, Remšak pa 27. aprila 1869, je bila družba razpuščena 22. junija 1869.⁹³

Dne 17. junija 1867 je prosil odbor, ki so ga sestavljali Aleksander Dreö, Jožef Luck-mann, Vincenc Hansel, Rihard Janežič, Jo-žef Hauffen, Albert Samassa in drugi, za dovoljenje, da organizira delniško družbo z

naslovom »Trgovska in obrtna banka za Kranjsko« (Handels- und Gewerbebank für Krain). Dne 5. decembra je res bilo dovoljeno konstituiranje »Ljubljanske obrtne banke« (Laibacher Gewerbebank). Imela je glavnice 100.000 fl in je bila protokolirana 28. januarja 1868. Prvi direktorij so sestavljali Aleksander Dreö (predsednik), Andrej Malič (njegov namestnik), Hauffen, Jožef Luckmann, Albert Samassa, Edm. Terpin, Emerich C. Mayer itd.⁹⁴

Nadalje je smela 22. maja 1869 postaviti podružnico v Ljubljani »Generalna banka za industrijo, trgovino in obrt na Dunaju« (Generalbank für Industrie, Handel und Gewerbe in Wien).⁹⁵

Zaton naših grosistov je torej sledil zatonu podobnih vele mestnih firm s približno 15-letno zakasnitvijo.

POVZETEK

V članku želim samo poudariti pomen grosističnega kapitala, ne pa podati na primer celotno industrijsko zgodovino našega ozemlja predmarčne dobe tja do 1870.

Videli smo, da je pojem »grosističnega kapitala« znatno širši od pojma »trgovskega kapitala«. Prvi drugega obsega, vsebuje, drugi pa sam po sebi ni vedno imel tistih ambicij, ki so bile značilne za grosiste: udeleževati se na več področjih, da bi se kapital čim izdatneje obrestoval. Da sem lahko tudi naše grosiste spravil pod streho istega historičnega pojava, sem moral le-to precej razširiti, to je, ozki obseg »gremija grosističnih tvrdk« razrahljati in ga prilagoditi zlasti našim razmeram.

Predvsem se opazi, da so vele mestni grosisti znatno povečali svojo aktivnost kmalu po letu 1820. Domači so potrebovali še približno 20 let, da so se okrepili do pomembnejše samostojnosti. Če si odmislim zgodnjo Domianovo ambicijo, naj naštejemo le primere Baumgartnerjeve tvrdke, Pothornove papirnice, Terpinčeve tovarne papirja, Luckmannovega posojila Zoisu, ljubljanske hranilnice, ki je presegla prvi milijon goldinarjev vlog — itd. Leta okoli 1840 so pomembna tudi zato, ker se je vele mestni grosistični kapital vselil v nekatere naše premogovnike in od tod izrinil naše podjetnike. Sicer pa so to leta prvih parnih strojev, liberalnih Mühleisnovih meščanskih političnih in Scheliessniggovih agrarnih zahtev, Bleiweisovih »Novic« in tako dalje, skratka, pomemben sunek v kapitalizem in liberalizem. Upam, da sem dovolj trdno dokazal, da so naši grosisti primerno živahno sodelovali pri utrjevanju poti v kapitalizem.

OPOMBE

1. Alois Brusatti, Unternehmensfinanzierung und Privatkredit im österr. Vormärz, Wien 1960, str. 334 (Mitteilungen des österr. Staatsarchivs, 15. Bd). — 2. Osnutek trg. in obrt. zakona iz 1854 določa, da je treba za dosego veletrgovstva (Grosshandlung) izkazati fond 60.000 fl, za komandit. družbo poseben fond 30.000 fl, detajlisti v krajih do 10.000 prebivalcev 2000 fl, do 20.000 prebivalcev 4000 fl, preko 20.000 prebivalcev ali v gl. mestih kronovin, v uprav. mestih Ogrske in predmestjih Dunaja 6000 fl, v notranjem Dunaju 12.000 fl. Toda to je delitev po formi, ne po funkciji (Državni arhiv SR Slovenije, Ljubljana [= DAS], Namest. arhiv, fasc. 21, 1, 1850-60). — 3. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 3, 1839-40. — 4. Bericht über die gegenwärt. österr. allgem. Industrie-Ausstellung, Beilage zum Journale des Österr. Lloyd Nro XXVIII, Wien, 20. Juli 1845. — 5. Egon Caesar Conte Corti, Die Rothschilds. Des Hauses Aufstieg, Blütezeit und Erbe. Neubearbeitet und weitergeführt von Walter Gong. Frankfurt/M, 1962 — v celoti. Za te in druge grosiste prim. tudi literaturo v op. 1, 9, 13, 38. — 6. DAS Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 2, 1835-36. — 7. DAS, Gubern. arhiv Reg VIII, fasc. 31, 3, 1839-40. — 8. Prim. op. 1, str. 341-377. — 9. Geschichte der Eisenbahnen der österr.-ungar. Monarchie..., I. Bd, 1. Tl, Wien-Teschen-Leipzig 1898, str. 132-192, 320-321; za konjsko železnico prim. op. 1, str. 363. — 10. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 2, 1835-36. — 11. Adolf Weber, Geld, Banken, Börsen, München 1955⁵, str. 142-143. — 12. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 1, 1838. — 12 a. Arhiv finanč. ministrstva, Dunaj, komerčni akti, fasc. št. 6-8 (1831-1840). — 13. Heinrich Benedikt, Die wirtschaftliche Entwicklung in der Franz-Joseph-Zeit (Wiener histor. Studien, Bd IV), Wien-München 1958, str. 25-26. — 14. Guido Cristofori, Die Entwicklung und Bedeutung Triests als Hafen im nördlichen Adria-raum. Dissertation an der rechts- und staatswissenschaftl. Fak. der Universität zu Innsbruck, im Mai 1954 [tipkopis], str. 33. — 15. Arhiv dvor. komore, Dunaj, Notranjeavstr. komere, fasc. 439. Dalje prim. Josip Zontar, Svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem od 16. do 20. stoletja, Ljubljana, 1957, str. 17, 18, 68-70, itd. (SAZU, Dela 11, Institut za zgodovino, sekcija za občo in nar. zgodovino, 5). — 16. Arhiv fin. ministrstva, Dunaj, Komerčni spisi, fasc. 30-31, 1831-40. — 16 a. Prim. moje Premogovništvo na Slovenskem... (tipkopis). — 17. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31. — 18. Vladimir Murko, Josip Ressel, življenje in delo, Ljubljana, 1957, str. 81 (Vodniki Tehniškega muzeja Slovenije, VIII). — 19. Giulio Cervani, L'economia triestina ed il Canale di Suez nelle lettere del barone Pasquale Revoltella (Problemi del Risorgimento triestino, vol. II° del Centro Studi per la Storia del Risorgimento, Suppl. al Vol. XXIII, Sez. 1^a degli »Annali Triestini« a cura dell' Università di Trieste, Trieste 1953, str. 19-58). — Andrea Benedetti, Pa-

squale Revoltella e l'opera da lui svolta per la realizzazione del Canale di Suez (La Porta Orientale, Rivista ..., Trieste, Anno XXVI, No 7-8, luglio-agosto 1956, str. 265-276). — 20. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 4, 1837-38. — 21. Ibidem, fasc. 31, 1, 1840. — 22. Journal des Österr. Lloyd, X/14 z dne 2. februarja 1845. — 23. Benedetti, kot v op. 19, str. 264. — 24. Prim. op. 26. — 25. Journal des Österr. Lloyd, VII/42 z dne 25. maja 1842. — 26. Martin Riedlinger, Das Journal des Österreichischen Lloyd, seine Stellung zur Regierung. Dissertation ... an der phil. Fak. der Universität Wien, Wien im Juni 1948 (tipkopis) — v celoti. — 27. Elisabet Kreutner, Bruck und die deutsche Zoll- und Handelseinigung im Spiegel der wiener Presse von 1848-1853. Inaugural-Dissertation ... von der phil. Fak. der Universität Wien, Wien ..., Jänner 1944, str. 114 do 116, 134. — 28. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 28, 1825-26 in fasc. 31, 1827-28. — 29. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 20, 1823-24. — 29 a. Za obe rafineriji prim. Vlado Valenčič, Sladkorna industrija v Ljubljani, Ljubljana, 1957 (Knjižnica »Kronike«, 3). — 30. Ibidem, fasc. 31, 2, 1835-36. Gl. tudi op. 29 a. — 31. Ibidem, fasc. 31, 4, 1837-38. — 32. Ibidem, fasc. 31, 3, 1839-40. — 33. DAS, Namest. arhiv, fasc. 21, 2-4, 1850-60. — 34. DAS, Dežel. vlada, fasc. 21, 1-6, 1861-62; Okrožno kot trgovsko sodišče, register Druž I, fol. 12. — 35. Okrož. kot trg. sodišče, register Druž I, fol. 36. — 36. Prim. op. 4. — 37. Prim. moj Vzpon in zaton spodnještajer. fužinarstva, Kron X, 1962, str. 152-153. — 38. Za te in nasl. odstavke prim. moje Premogovništvo na Slovenskem do sredine 19. stoletja (Lj., 1961; tipkopis; z literaturo). — 39. Fritz G. Steiner, Die Entwicklung des Mobilbankwesens in Österreich von den Anfängen bis zur Krise von 1873, Wien 1913 (Studien zur Sozial-, Wirtschafts- und Verwaltungsgeschichte ..., VIII. Heft — v celoti). — Ein Jahrhundert Creditanstalt-Bankverein, Wien 1957, str. 4-66. — 40. Felix Pinner, Die grossen Weltkrisen im Lichte des Strukturwandels der kapitalistischen Wirtschaft, Zürich und Leipzig 1937, str. 94-5, 100, 209, 213-15, 229. — 41. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 6, 1847-48 in Mühleisnov spis med viri iz op. 47. — 42. Ibidem, fasc. 31, 3, 1839-40. Fran Vatovec, Slovenski časnik 1557-1843, Maribor 1961, piše na str. 205, da je Mühleisen načel vprašanje slov. lista 12. sept. 1839, kar je torej poldrugo leto prepozno. — 43. Alois Brusatti, Die Staatsgüterveräusserungen in der Zeit von 1780-1848. Eine wirtschaftsgeschichtl. Untersuchung zum Problem des österr. Liberalismus (Mittelungen des österr. Staatsarchivs, 11. Bd, Wien 1958, str. 253-274). — 44. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 4, 1837-38. — 45. Ibidem, fasc. 31, 2, 1835-36. — 46. DAS, Dežel. vlada, konvolut 673 (Mahrova trg. šola). — 47. Vsi odstavki od vključno zgoraj navedenega Mühleisnovega poročila do vpisov v knjige merkantil. sodišča temelje na podatkih v DAS, Illyrische Provinzial-Handels-Commission 1798-1849 (predvsem tabele). Takratni statistiki ločijo: a) policijske obrti (čevljarji, krojači, muzikanti itd.); b) ko-

mercialne obrti (zvonarji, pilarji, žagarji itd.); c) trgovino in obrt (trgovine, manufakture, tovarne); č) posebne zaposlitve (zdravniki, poštarji, stavbeniki itd.). Plavži in rudniki so montanisticum. Za nas je tu važna le točka c). — 48. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 4, 1837-38. — 49. Ibidem, Reg III, fasc. 43. — 50. Ibidem, Reg III, fasc. 32. — 51. DAS, Dežel. vlada, konvolut ad No 551 (Kranjska hranilnica). Za Domiane primerjaj še VI. Fabjančič, Lj. sodniki in župani, III, str. 796-797. — 52. DAS, Merkantil. sodišče, Firmenprotokol, tom II, fol. 15, 20, 22, 24, 358; tom III, fol. 78, 180. — 53. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 1-31, 1819-20 in op. 29 a. — 54. Ibidem, fasc. 31, 2, 1835-36; fasc. 31-36; Illyr. Provinzial-Handels-Commission 1798-1849, seznam izključ. privilegijev. — 55. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 1-17, 1825-26; Merkantil. sodišče, Firmenprotokol, tom II, fol. 74, 77, 80. — 56. DAS, Merkantil. sodišče, Firmenprotokol, tom II, fol. 24'. — 57. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 2, 1835-36; fasc. 31, 1, 1838; Illyr. Prov.-Handels-Commission 1798-1848, seznam izklj. privilegijev. — 58. DAS, Merkantil. sodišče, Firmenprotokol, tom II, fol. 151'. — 59. Ibidem, fol. 266. — 60. Ibidem, fol. 315; Firmenprotokol 1855-63, fol. 114. — 61. DAS, Merkantil. sodišče, Firmenprotokol, tom II, fol. 322; Firmenprotokol 1855-63, fol. 53. — 62. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 2, 1843-44: prim. moj članek Iz zgodovine kočevskega premogovnika (v zborniku Rudarji ob 20-letnici kočevskega zbora, Kočevje 1965). — 63. DAS, Merkantil. sodišče, Firmenprotokol, II, fol. 328; tom III, fol. 34, 36, 180, 501 sl. — 64. Journal des Österr. Lloyd X/118 z dne 2. oktobra 1845. — 65. DAS, Namest. arhiv, fasc. 21, 2-4, 1850-60. — 66. Ibidem. — 67. DAS, Merkantil. sodišče, Firmenprotokol 1855-63, fol. 28. — 68. Ibidem, fol. 337. — Okrož. kot trg. sodišče, register Druž I, fol. 13. — 69. Okrož. kot trg. sodišče, register Druž I, fol. 5, 23. — 70. Ibidem, fol. 1; DAS, Merkantil. sodišče, Firmenprotokol 1855-63, fol. 287. — 71. DAS, Namest. arhiv, fasc. 21, 2-4, 1850-60. — 72. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 1, 1845. — 73. Gl. opombo 71. — 74. DAS, Merkantil. sodišče, Firmenprotokol, tom III in vir v op. 71. — 75. DAS, Merkantil. sodišče, Firmenprotokol 1855-63, fol. 220. Rudolf Andrejka je pisal o Kanduču, Domianu in Hudoverniku v Kron VII, 1940, str. 245-47, o paromlinu, plinarni in Mayerjevi žičarni v Kron VI, 1939, str. 91-96, o Terpcinu in Baumgartnerju v Kron I, 1934, str. 114-120. — 76. Okrož. kot trg. sodišče, register Druž I, fol. 19. — 77. Ibidem, fol. 29. — 77a. O njej piše Andrejka v Kron VI, 1939, str. 96. — 78. DAS, Merkantil. sodišče, Firmenprotokol 1855-63, fol. 274. — 79. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 4, 1837-38. — 80. DAS, Merkantil. sodišče, Firmenprotokol 1855-63, fol. 196. — 81. Ibidem, fol. 334. — DAS, Dežel. vlada, fasc. 21, 1-2, 1861-62. — 82. Okrož. kot org. sodišče, register Druž I, fol. 5 in 39. — 83. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 1827-28 in Merkantil. sodišče, Firmenprotokol, tom II, fol. 101 sl., 405. —

84. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 3, 1839-40. — 85. Ibidem, fasc. 31, 2, 1843-44. — 86. DAS, Namest. arhiv, fasc. 21, 2-4, 1850-60. — 87. DAS, Merkantil. sodišče, Firmenprotokol 1855-65, fol. 228. — 88. Okrož. kot trg. sodišče, register Druž I, fol. 6. — 89. Ibidem, fol. 32. — 90. DAS, Dežel. vlada, fasc. 21, 5-, 1869-70. — 91. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 3,

1839-40. — 92. Dežel. vlada, fasc. 21, 12, 1871-72 in Drago Potočnik v op. 94. — 93. Okrož. kot trg. sodišče, register Druž I, fol. 31. — 94. DAS, Dežel. vlada, fasc. 21, 1-, 1867-68 in fasc. 21, 5-, 1869-70. Okrož. kot trg. sodišče, register Druž I, fol. 33. Prim. tudi Drago Potočnik, Laibacher Gewerbebank, Kron IV, 1937, str. 117. — 95. DAS, Dežel. vlada, fasc. 21, 5-, 1869-70.

OB 150-LETNICI VOJNIH OPERACIJ 1813—1814 V MEJAH ILIRSKIH PROVINC

FERDINAND TANCIK

(Nadaljevanje)

Istočasno sta se 13. septembra spopadla pri Zalogu 2 bataljona francoske redne vojske s četo 7. brodskega graničarskega polka, ki mu je poveljeval major Hugo Rheinbach. Francoska pehota se je morala umakniti proti zahodu, vendar le začasno, ker sta francoska bataljona potisnila avstrijski odred z zavzetih francoskih položajev, da se je moral umakniti in se pridružiti Rebrovičevi brigadi, ki so jo sestavljali 4 pehotni bataljoni in 2 eskadrona 5. huzarskega polka Radetzkega, ki je prodirala iz Novega mesta proti Medvedku (15 km vzhodno od Višnje gore). Marcoguetova divizija in 4 bataljoni italijanske garde, ki je prodrla do Šmarja, je potisnila avstrijske enote do Višnje gore, jim sledila in ko je zavzela tudi Višnjo goro je preprečila glavnini generala Radivojevića, da bi pomagala Nugentovim enotam. V Višnji gori je ostala posadka 4 bataljonov italijanske garde s 3 topovi, ki jim je poveljeval brigadni general Lecchi, Marcoguetova divizija pa se je vrnila po končanih operacijah na področju Višnje gore nazaj v Ljubljano. Generalmajor Rebrović je 15. in 16. septembra z bataljonom madžarskega 52. pehotnega polka Franca Karla, 4 četami 6. varaždinsko-st. jurjevskega graničarskega polka, dvema eskadronoma huzarjev in polovično položajno baterijo prodiral proti položajem francosko-italijanske vojske. Na njegovem desnem krilu mu je sledil polkovnik Milutinović z bataljonom 8. gradiščanskega graničarskega polka, na levem krilu pa major Rheinbach s četo 7. brodskega graničarskega polka. Pri Radohovi vasi je krenil Milutinović jugozahodno z glavne ceste in prodril do višnjegorskega gradu, kjer so ostale 3 njegove čete. Z ostalimi 3 četami je prodiral dalje proti francosko-italijanskemu desnemu krilu. Po zavzetju višnjegorskega gradu so 16. sep-

tembra Avstrijci zavojevali tudi nasprotnikove položaje na višinah pri Višnji gori in potisnili ostanke Lecchijevih enot do Šmarja. Avstrijci so zaplenili 2 šestfundna topa in havbico.

Na severnem bojišču Ilirije je začelo 12. septembra desno krilo notranjeavstrijske vojske prodirati proti Zili. Med Paternionom in Sv. Mohorjem so Avstrijci razporedili lovski bataljon. Piatova brigada je zasedla Sv. Mohor. Pred prodirajočim 8. lovskim bataljonom polkovnika Mumba se je 18. septembra umaknila mestna posadka iz sestave francosko-italijanske vojske proti Podklostru.

Na južnem bojišču desnega francosko-italijanskega in levega krila notranjeavstrijske vojske so dalje prodirale enote generalmajorja Nugenta. Nugent je 10. septembra krenil proti Buzetu in 11. septembra že zavzel to važno cestno križišče, ko se mu je vdala mestna posadka, sestavljena iz beneško-istrskih brambovcev. Še isti dan je prodril do Kopra, ki ga je 12. septembra zavzel zaradi istočasne blokade luke, kjer sta mestu grozili dve angleški vojni ladji iz 1. angleške pomorske divizije. V Kopru je zaplenil 7 topov in prodiral potem dalje proti Trstu, kjer je 12. septembra zasedel višine okoli mesta. Istočasno je proti Pulju prodiral njegov poročnik Deisz z 20 graničarji in oddelkom brambovcev. Mesto je oblegal tudi angleški vojni brik iz sestave 1. angleške pomorske divizije, ki je priplul z Reke z 80 možmi močnim desantnim oddelkom. Mestna posadka se je 11. septembra vdala Avstrijcem in jim izročila 57 topov. 12. septembra so Avstrijci že gospodovali v vsej Istri in na osvojenih kvarnerskih otokih.

Razen blokadnih enot, ki jih je generalmajor Nugent pustil pred Trstom, je njegova glavnina, ki jo je predstavljala bri-